HOC MATHEVS AGENS HOMINEM GENERALITER IMPLET.
MARCVS-VT ALTA FREMIT VOX PER DESERTA LEONIS.
MORE VOLANS AQVILA VERBO PETIT ASTRA IOHANNES.
IVRA SACRA DOMINI LVCAS TENET HORE JVVENTA.

Una orla serpentejant d'estilització vegetal espaiava la composició per la part de fora, i altra faixa amb un motiu de greca tancava la composició inferiorment, i poc més o menys a l'altura del semicilindre absidial.

En la part superior d'aquest hi havia representat el Col·legi Apostòlic en figures dretes, repartides en agrupacions de quatre personatges en els extrems i dues parelles en la part mitgera, entre les tres finestres absidials. Les figures estaven per aquest ordre, segons demostraven les inscripcions acompanyatòries de cada personatge i partint de l'esquerra de l'espectador: Sant Jaume, IACOBVS, Sant Felip, FILIPVS, Sant Simon, SIMON, Sant Tadeu, IVDAS [Fig. 91], Sant Bartomeu, BARTOLOMEVS, Sant Pau, PAVLVS, [Fig. 92], Sant Pere, PETRVS, Sant Andreu, ANDREAS, [Fig. 93], Sant Jaume el Menor, IACOBVS, Sant Joan, IOHANNES, Sant Tomás, TOMAS i Sant Mateu, MATHEVS [Fig. 94]. Tots aquests benhaurats apòstols vestien mantell i túnica, portant sengles volums a la mà i es presentaven a peu nu. Sant Pere portava el distintiu de les claus.

Les tres finestres ja al·ludides oferien en els seus paraments abocinats una decoració d'arestes, obrint-se en forma de ventall sobre l'arcuació semicircular, quedant en els paraments laterals espai per unes figures en actituds violentes de les quals eren regoneixedores, segons les inscripcions acompanyatòries: Adam i Eva, Cain i Abel oferint, amb l'escena de la immolació d'aquest darrer.

Una altra orla inferior que passava a sota les finestres, separava les figuracions ja indicades de un fris historiat més estret que quedava més avall. El motiu de decoració de l'orla donava una cinta caragolant-se en ziga-zaga. Aquí hi anirien representacions al·lusives a l'Encarnació i Infància del Salvador, havent desaparescut el primer espai en el

(Clixé Mas)

Fig. 91. — QUATRE SANTS APÒSTOLS

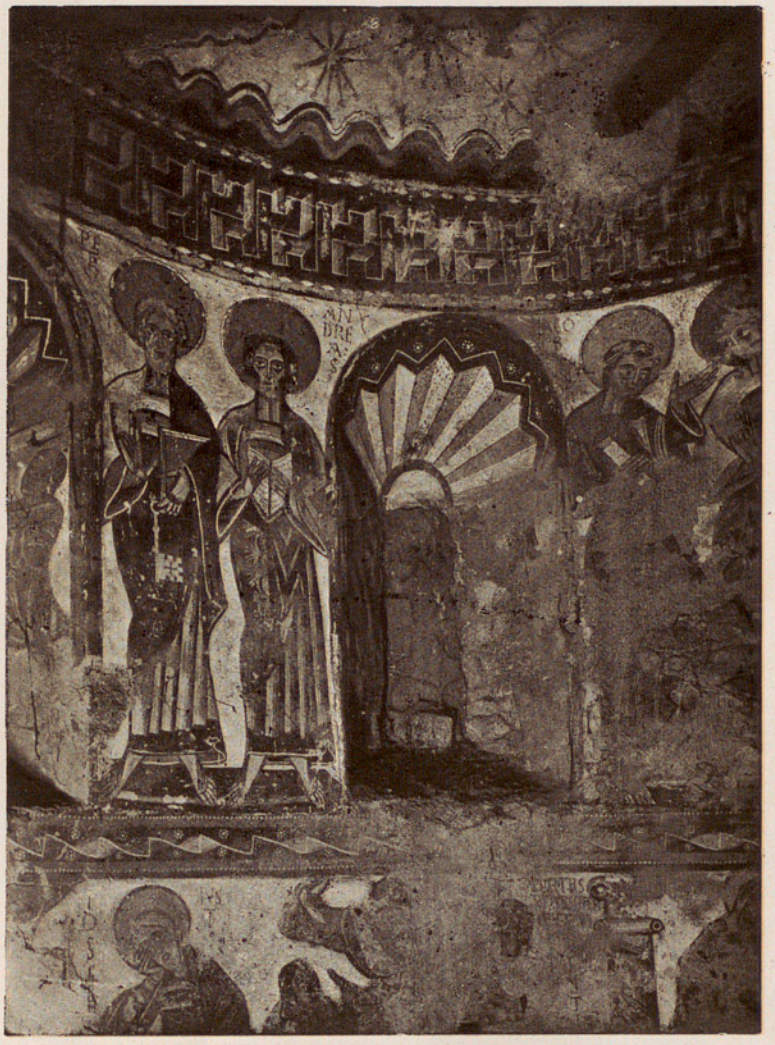
Detall de les pintures murals de Mur

(Clixé Mas)

Fig. 92. —ELS SANTS APÒSTOLS

Detall de les pintures murals de Mur

(Clixé Mas)

Fig. 93. — ELS SANTS APÒSTOLS

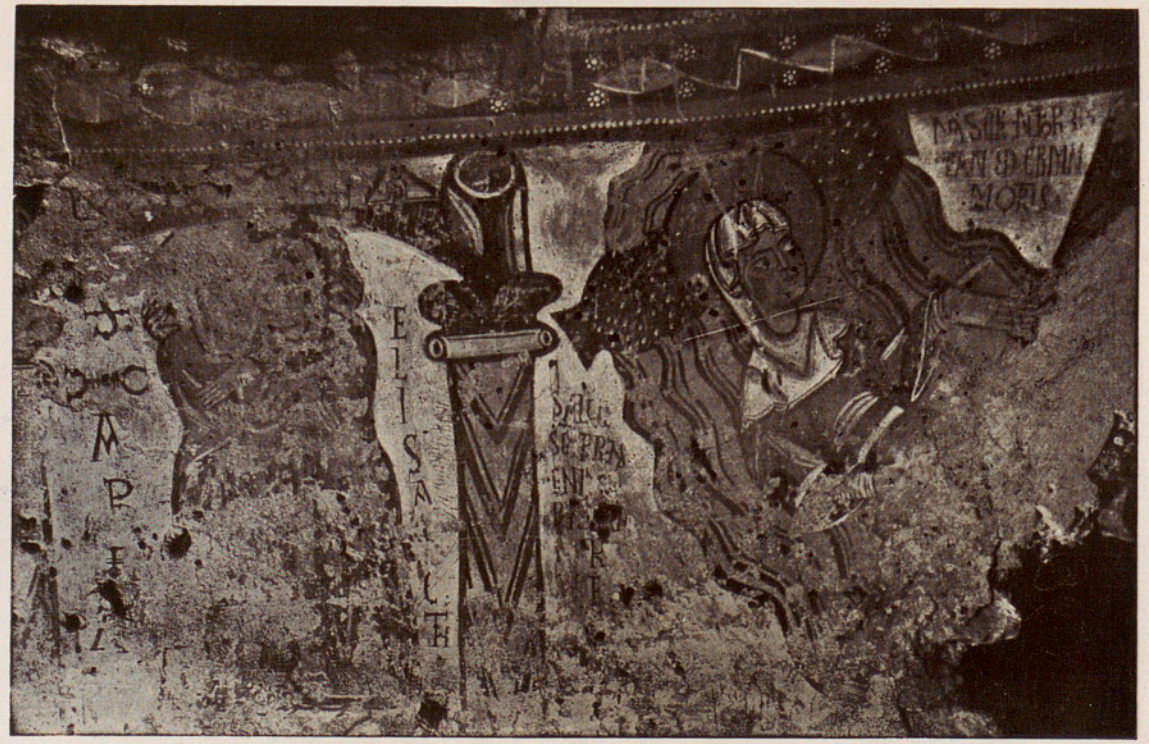
Detall de les pintures murals de Mur

(Clixé Mas)

Fig. 94. – QUATRE SANTS APÒSTOLS

Detall de les pintures murals de Mur

(Clixé Mas)

Fig. 95. — LA VISITACIÓ i EL SANT NATALICI

Detall de les pintures murals de Mur

qual hi devia haver segurament grafiada l'escena de l'Anunciació, a la que seguiria i era encara visible, la de la Visitació, amb la Verge, S. MARIA, abraçant a la seva cosina, ELISABETH [Fig. 95].

Féia costat a aquesta representació la del Naixement de Jesús, de la qual és ben coneixedora la Verge ajeguda en el seu llit i posat son cap sobre un coixí. Una llegenda adjunta dèia: SALVE SANCTA PARENS ENIXA PVERPERA REGIS; i també: NASCITVR INTER PROLES ERANT DE CRIMINA MORTIS. Més enllà, s'hi troba la representació del patriarca Sant Josep, assegut i en actitud de repòs [Fig. 96], per més que presentant els ulls oberts, fent-se ben coneixedor per les llegendes: IOSEPH-IVSTVS; trobant-se més enllà la història de l'anunciació del Naixement del Messies a dos pastors, que restaven admirats davant l'aparició de l'àngel, que voleiava en la part superior, no faltant-hi el corresponent epígraf, que sembla poder-se transcriure així: VIDENT PASTORES PASCENTEM CVNCTA VIDENTEM. Pot conjecturar-se que ocuparia l'últim espai la gràfica exposició de l'Adoració dels tres Reis Màgics a l'Infant Jesús, endevinant-se l'agrupació de Maria amb l'Infant Jesús a la falda i rebent l'homenatge d'adoració dels tres representants del gentilisme. Entre aquestes figures hi anava una inscripció avui per nosaltres indexifrable.

D'aquestes escenes, la de la Visitació, anava inclosa dintre una espècie d'hornacina d'arbitrària arquitectura.

No es conservava la cortina que indefectiblement devia formar la socalada. En les pintures murals de l'absis hi domina molt el color verd.

El decorat de l'església de Mur sembla posterior a la dada ja apuntada de consagració del temple, corresponent a ben entrat el segle XII.

* * *

En la mateixa església de Mur hi han restes de decoració, conservada en son lloc en l'absidiol de la part de l'Epístola, decoració de difícil estudi a causa de l'estruc-

tura del lloc on se troba. El Museu de Barcelona ne té una còpia, en la qual s'hi veuen dues figures de Sants dempeus; una d'elles, la de la dreta més ben conservada que l'altra, anant-hi entre mig la finestra atramujada que en sos paraments resulten entreveure-s'hi dues altres figures de menor tamany [1] [Fig. 97].

SANTA CECÍLIA DE GRANERA. — A una hora i mitja de Moyà, hi ha la parròquia i castell de Granera, veient-se a poca distància de l'església moderna altra construcció religiosa de una sola nau, amb volta de canó i absis semicircular. Es una petita església, que estigué dedicada a Santa Cecília, i que, quan la visitàrem nosaltres en 1913, estava destinada a guardar els mals endressos i sobretot les eines del cementiri proper. La volta era clivellada i en perill d'enrunament, estant destinada a desaparèixer si no es cuidava ben radicalment. En l'absis semicircular i en una finestra central s'hi podien veure despulles de una antiga decoració mural, que produïa la impressió de datar del segle XII.

Dintre una auriola ametllada o apuntada hi apareixia la figura del Pantocrator segut en un soli encoixinat, beneïnt amb la seva destra i, segons sembla, presentant el llibre dels Evangelis sobre el genoll esquer. Els peus nusos de la imatge reposaven sobre l'auriola, que estava constituïda per dues faixes que corrien paral·lelament al voltant de la figuració de l'Omnipotent, la qual era de una magnitud relativament tal, que ocupava bona part de la cúpula absidial, no quedant pas gran lloc per manifestar-hi noves imatges, més que en la part baixa, en dos espais gairebé triangulars, que es veien ocupats per quatre àngels, dos a

(1) El Doctor Josep Rius i Serra, Prev., ens dóna notícia també de unes figures traçades en negre prop del portal d'entrada de la mateixa església de Mur, les quals dataran del segle XVII, i que semblen fer referència a la consagració de l'edifici per un bisbe, en presència de un cavaller de Sant Joan de Jerusalem o de Malta, de un noble senyor i de dos clergues. A l'arxiu també s'hi noten restes de pintura mural.

Fig. 96. — SANT JOSEP i L'ANUNCIACIÓ ALS PASTORS
Detall de les pintures murals de Mur

(Clixé Mas)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 97. — DECORACIÓ DE L'ABSIS LATERAL DE L'ESGLÉSIA DE MUR

De una còpia treta per l'Institut d'Estudis Catalans
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

dos, els uns drets i els altres flectat un genoll, tots amb les ales exteses i les mans alçades, en actitud de sostenir la gloriosa auriola que circumdava la figuració del Déu Omnipotent, Mestre i Senyor de totes les coses.

Indicis de una orla o franja decorant la part alta del semicilindre absidial, deixava endevinar uns motius vegetals estilitzats, no podent-se pas precisar, si més a sota, hi hauria alguna altra història o bé els acostumats vels, tant en ús en les decoracions romàniques, al voltant de l'altar.

Tota aquesta decoració, que era de grandíssim caràcter i molt aposta per omplir majestàticament la conca absidial, semblava indicar la mà de un artista modest, qui, si en veritat sabia compondre o almenys imitar el que havia vist en algun altre lloc, no podia pas esser presentat com un veritable dibuixant i menys com un colorista. Tot el dibuix era dur, com de còdex i més d'escriptor que de miniaturista, pintat, en el que podia veure's aleshores, sols en els dos colors més plebeus que podien trobar-se, que semblaven els vulgars ocre i mangra dels nostres embrutaparets. Veritat és que de la pintura gairebé sols ne restava la part de campers i primera coloració, havent desaparescut tot el que era retoc i detall.

La intenció de fer-hi una obra imponent, hi era trobada a còpia de l'exageració del gest de les figures. [1]

SANT PERE DE CASSERRES. — La vella i malhaurada església monacal de Sant Pere de Casserres, que s'alça sobre uns espadats que gairebé rodeja completament el riu Ter, fou de frares benets cluniacencs, coneixent-se d'ella una acta de consagració que dóna la dada de 1006. S'admeti o no aquest document com a pertocant a l'actual construcció, el cert és que l'església tenia tres folgades naus amb els seus corresponents absis, dels que

(1) *Butlletí del C. E. de Vich.* — N.º V, gener-març de 1913, v. I, pàgs. 76 i 77.

no en resta gairebé res del de la part de l'Evangeli, que segles ha fou enrunat, a l'esfondrar-se la nau que ell encapsava.

Els tres absis devien haver estat pintats, demostrant-ho el lateral dret, en el qual anys endarrera s'hi entrevèia una formosa composició, en la que hi havia la figura de l'Omnipotent, presidint des de la conca en quart d'esfera, la qual per la part de davant resultava espaiada per una gran faixa amb imatges de Sants, en compartiments superposats.

Fig. 98. — UNA SANTA

Detall de la decoració mural de Sant Pere de Casserres (Museu Episcopal de Vich)

Com que a l'enderrocar-se la casa que havia fet d'habitació monacal, un guarda que hi sojornava restà sens hostatge, aquest se traslladà a l'interior de l'església, tenint l'abominable idea de convertir en llar de foc l'absidiol que hem indicat que portava decoració mural. No té, doncs, de trobar-se estrany que en poc temps la pintura s'omplís de sutja, perdent tot son esclat.

Al fer-hi una excursió, al cap de poc temps que això passava, no deixàrem de notar tal destrucció i així, pensant que la poca cosa que aleshores hi restava també no tarda-

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 99. — ABSIS DE GINESTARRE
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

ria a perdre's, vàrem arrencar un troç de l'arrebossat que constituïa la franja, recollint un fragment de pintura [Fig. 98], en la qual s'hi veu bé el bust de una santa, vestida amb toca que li cobreix la testa, i que ofereix la particularitat de lluïr una creueta en la part que li tapa el front. La figura és de bon dibuix i pintada només que amb terres vermella, groga i negra, donant la impressió de cosa ja pertanyent a la dotzena centúria. Pot admirar-se aquesta pintura en el Museu Episcopal de Vich.

En una de les parets que tanquen la nau principal de l'església, en la part de la nau derruïda, hi queda també encara avui una ampla orla, que va en sentit horitzontal i que hem de suposar ja feta en època posterior a la que ens ocupa, encara que en ella hi apareix un record de romanisme, amb un entortolligament de vegetació estilitzada, corrent entre dos trenats i tot fet amb vives coloracions.

GINESTARRE.—Aquesta església proporcionà al Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona altra curiosa mostra de decoració mural de un absis [Fig. 99], que té una amplada d'escassament tres metres. [1]

En ella s'hi veu, presidint el conjunt, dintre una gran auriola apuntada, la representació del Pantocrator, qui està assegut en un arc, tenint un mig cèrcol subpedani per a posar-hi els seus peus, beneïnt amb la dreta i alçant amb l'altra mà el llibre obert de la Santa Llei. La magestuosa figura llueix nimbe crucífer, vestint túnica i mantell, aquest sobretot decorat amb amples orles, reproduïnt fastuoses franges d'orfebreria. Acompanyen a la sacra representació els símbols dels quatre Evangelistes, repartits segons la norma ordinària, en la que s'hi troben l'àngel i el brau a la dreta del Creador i l'àguila i el lleó a l'esquerra. De les llegendes esplicatives sols n'hi ha conservada la referent a MATHEVS i la pertanyent a MARCVS EVANGELISTA.

(1) Sala I, núm. 7; *Catálogo*, pàg. 49, fig. 52.

Una orla, amb una cinta pleguejada en dents de serra, separa la conca absidial de l'hemicicle, que té en la part superior un ample espai, en el qual hi apareixen diverses figures dempeus, les quals sobresurten sobre camper repartit en altres zones de diferent color, el mateix que la composició anteriorment descrita.

Quatre són les imatges [Fig. 100] que es troben a la part de l'Evangeli, essent la primera d'elles l'Apòstol Sant Felip, com ho demostra la sigla F E, que acompanya a la santa figuració, la qual ademés de l'acostumat vestit i nimbe aixeca un rull o volum cilíndric en la seva mà esquerra. Li fa costat el Deixeble estimat de Crist, representant més jove que les demés figures, el qual té la seva dreta posada plana sobre el pit i amb l'esquerra reverentment amagada sota el plec del mantell, presenta altre rull. Prop d'ell hi apareix abreujat el mot SANCTVS IOANNES, Sant Pere, SANCTVS PETRVS, presenta el tipus iconogràfic tradicional, amb la tonsura al cim del cap, alçant la seva destra en actitud benediccional i la seva esquerra en la qual hi mostra les místiques claus. Immediata a la finestra hi va la figuració de la Mare de Déu, MARIA, la qual va vestida amb mantell clos i vel que sols li deixa veure la cara, alçant la seva mà dreta a l'altura del buste, i més amunt encara amb sa esquerra velada pel mantell un curiós càlzer ançat, a manera de *cantharus*.

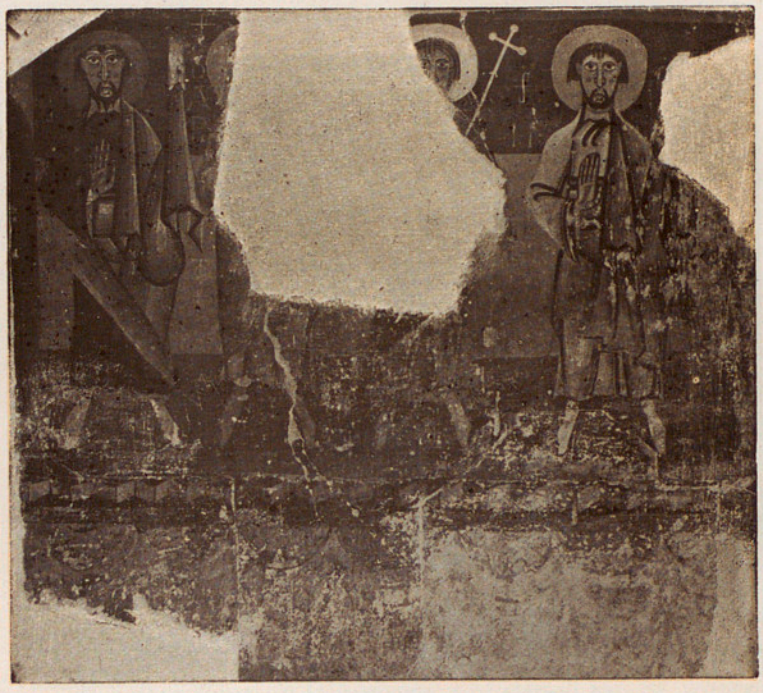
A l'altre flanc de la finestra s'hi veuen també quatre figures [Fig. 101], no totes ben conservades, les quals representen l'Apòstol dels gentils, SANCTVS PAVLVS, el qual està aixecant amb la seva esquerra velada un volum, fent-li costat la representació de Sant Bartomeu, apenes visible, i la d'altre Apòstol, que presenta com a distintiu una creu astada, i que deu esser Sant Andreu, veient-se en darrer lloc Sant Jaume, SANCTVS IACOBVS.

La finestra de què hem fet menció presenta en els seus xamfrans laterals un brot serpentejant d'estilització floral, mostrant en sa part arquejada un motiu de zigazaga, pleguejat a manera de ventall. Una orla semblant-

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

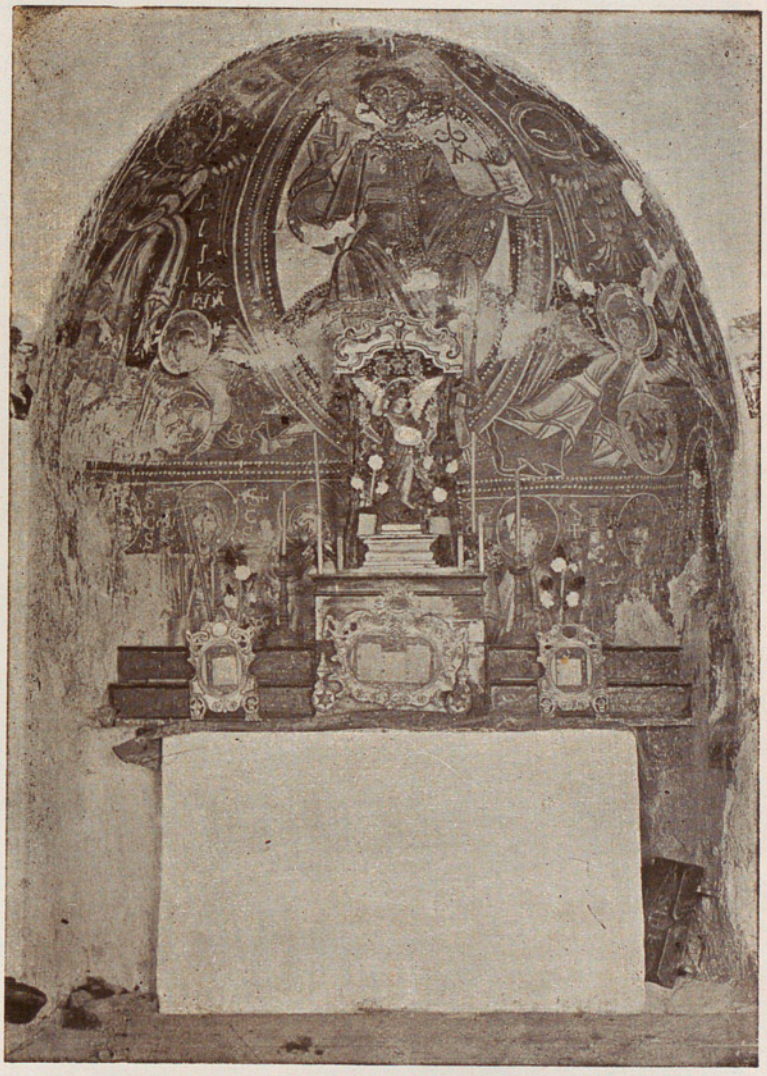
Fig. 100. — LA MARE DE DÉU i TRES APÒSTOLS
Detall de la decoració mural de Ginestarre
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 101. — QUATRE APÒSTOLS

Detall de la decoració mural de Ginestarre
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé Mas)

Fig. 102. — ABSIS DE SANT MIQUEL D'ANGULASTERS
(Abans de ingressar en el Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 103. — ABSIS DE SANT MIQUEL D'ANGULASTERS
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 104. — EL PANTOCRATOR

Detall de la decoració mural de Sant Miquel d'Angulasters
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé Mas)

Fig. 105. — ELS EVANGELISTES SANT LLUCH i SANT MATEU

Detall de la decoració mural de Sant Miquel d'Angulasters
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé Mas)

Fig. 106. — ELS EVANGELISTES SANT JOAN i SANT MARCH

Detall de la decoració mural de Sant Miquel d'Angulasters
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

ment a la ja dita, separa el lloc on hi van les santes figuracions de la socalada, on hi ha conservat quelcom de la folgada draperia que és de consuetud.

Tota aquesta decoració acusa ja la dotzena centúria; éssent deguda a una mà massa feixuga, per a produïr una obra que tinga el mateix valor artístic que iconogràfic. Els colors adoptats són el blanc, negre, ombra, groc, vermell i blau, aquest darrer, avegades, de un to clar i poc intens que es confon amb el vert.

SANT MIQUEL D'ANGULASTERS. — Dintre la col·lecció riquíssima de pintures murals que posseeix el Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona hi ha la procedent de l'església andorrana de Sant Miquel d'Angulasters, [1] petita edificació religiosa dalt de un tossal, prop de les Escaldes. El senyor Comte de Carlet, al publicar en 1906, la seva *Guia de la Vall d'Andorra,* feu conèixer una bona fotografia, que donava idea de la importància de la decoració mural que decorava l'absis, petit però graciós de proporcions, que podia veure's en l'església d'Angulasters [Fig. 102] i que midava 3'10 metres de diàmetre. Anys més tard, al tractar-se d'arrencar les al·ludides pintures per tralladarles a Barcelona, va trobar-se que la pintura decorava una secció de l'avant-absis i el tester d'aquest, sota la volta de l'església [Fig. 103].

La petxina absidial, en quart d'esfera, ostentava la figura del Pantocrator [Fig. 104] dintre auriola apuntada, seguda en arc, imitant fulgurant pedreria i al·ludint a la glòria del cel, imponent representació de l'Omnipotent factor de totes les coses. Aquest vesteix túnica i mantell, pleguejat l'últim segons la costum romana, alçant la destra en actitud benedictòria i ostentant en l'altra mà el llibre obert i ple de senyals d'efecte alfabètic, però illegibles. Les lletres primera i darrera de l'alfabet grec pengen unides, i la segona més enlaire que l'altra, en l'espai que

(1) Sala I, núm. 10; *Catálogo,* pàg. 59, fig. 59.

estava en la seva part esquerra. El Senyor posa sos peus sobre un arc de menor diàmetre que el que li serveix de seient, i que aquí deu al·ludir el món. Fan costat a aquesta figuració els símbols dels Evangelistes, que aquí presenten detalls inusitats en la nostra iconografia. A la part dreta del Pantocrator s'hi troben les representacions dels Evangelistes Sant Lluc i Sant Mateu [Fig. 105], la primera constituïda per un àngel qui està dret i aguanta amb ses mans un estandart o *vexillum*, que té àstil terminat en flor de lliri i drap quadrangular, que en son centre hi porta un disc i del qual pengen agrupacions de tres boletes. La llegenda SANCTVS LVCHA no dóna lloc a dubtar del significat del personatge, qui vesteix túnica i mantell, aquest enrotllant sos braços i penjant llargament. L'altra al·lusió, de l'evangelista Sant Mateu, està constituïda per un àngel que volèia molt inclinat i té en ses mans un gran cercle on s'hi troba el brau, significador de l'escriptor evangèlic.

A l'altre costat de l'Omnipotent [Fig. 106] hi ha l'àguila del Vident de Patmos, la qual té el llibre entre ses urpes i del qual pengen dos draps blancs, potser al·ludint els registres del volum. La llegenda SANCTVS IOANNES té ses lletres repartides en el camper. Un altre àngel, de posició simètrica al de Sant Mateu i oferint també un disc en el qual hi apareix el lleó alat, significa a Sant Marc, confirmant-ho les lletres SANCTVS MARCVS que es troben aprop d'ell. Totes aquestes representacions dels quatre pregonadors de la doctrina de Crist ostenten el cap nimbat circolarment i sobressurten en camper repartit horitzontalment en tres zones de color plom, vermell i groc.

Sota d'aquest conjunt hi anaven les representacions de set Apòstols en figures enteres, de les quals només cinc són conservades, i que fora Sant Pere que ostenta les claus corresponents a la seva dignitat, les demés aixequen amb sa dreta cuberta per un extrem del seu mantell sengles, rulls o volums [Fig. 107]. Les llegendes al·lusives a aquests personatges són gairebé totes esborrades ve-

(Clixé Mas)

Fig. 107. — TRES APÒSTOLS

Defall de la decoració mural de Sant Miquel d'Angulasters
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé Mas)

Fig. 108. — DOS APÒSTOLS

Detall de la decoració mural de Sant Miquel d'Angulasters
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 109. — UN SANT

Detall de la decoració mural de Sant Miquel d'Angulasters
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 110. — UN ÀNGEL

Detall de la decoració mural de Sant Miquel d'Angulasters

(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

gent=se bé en moltes d'elles el mot SANCTVS i sols en una el nom ANDREAS [Fig. 108]. Aquestes representacions del Col·legi Apostòlic anaven repartides en una agrupació de quatre, d'entre les quals Sant Pere disfrutava el lloc més proper al centre de l'absis, a la part de l'Evangeli, i al costat esquerre de la finestreta que deixava il·luminar el fons absidial, quedant dues d'elles, entre les quals la de Sant Andreu, constituïdes entre la finestra central ja indicada i altra que hi havia a la part de l'Epístola, restant altre espai per la última isolada figuració. Aquesta no podia esser entera originàriament, perquè, en el lloc que li corresponia, hi era de temps antic oberta una cavitat rectangular per contenir les canadelles usades en el Sant Sacrifici [Fig. 109]. D'aquestes figuracions sols hi ha la de Sant Pere que ostenti al cim del cap la tonsura clerical; sobressortint totes sobre grans faixes dels mateixos colors que els de la conca absidial.

L'avant=absis, que dóna un espai més aixamplat que la conca, porta, ademés de les corresponents i ben senzilles orles, indicis d'haver contingut uns enquadraments, dos per part, en les bancalades verticals, dintre els quals hi anaven mitges figures per l'estil de les ja indicades dels apòstols i de les que principalment és visible una de superior de la part dreta. Així és possible que en la idea a què obeïa la decoració hi anés vinculada la figuració de tretze apòstols o sigui els onze fidels seguidors de Crist i Sant Pau i Sant Mathies o Macià.

L'arc d'aquesta mateixa secció presenta dues figures d'àngels [Fig. 110], les quals aguanten sobre son cap un disc circular, amb la representació triomfal de l'Anyell Diví, al·lusiu a la segona Persona de la veneranda Santíssima Trinitat.

La socalada de l'absis no ha conservat res de la seva decoració.

Els colors que integren aquestes composicions són el negre, el blau, el vert, el vermell, el porpra, el groc i el blanc.

En conjunt aquesta pintura dóna la impressió de feta en ple segle XII, per un artista que no era pas un veritable mestre [1]

SANT MARTÍ DE FENOLLAR. — Una antiga i petita església rossellonesa, alçada en el terme municipal de Morellàs i dedicada a Sant Martí, conserva en ses parets una interessant decoració mural. Es la de Fenollar.

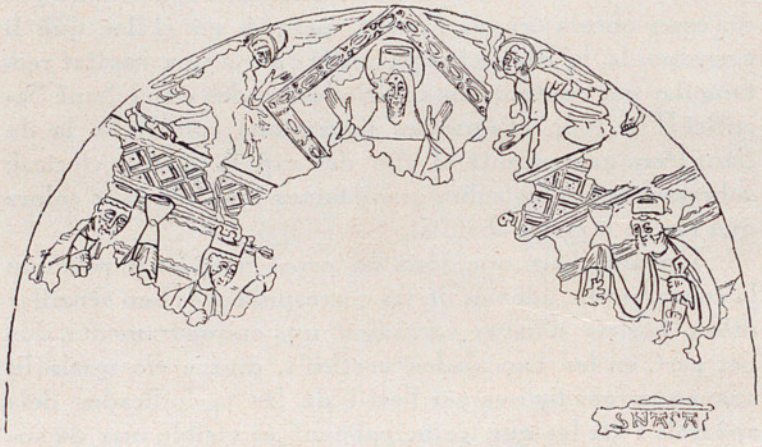

Fig. 111. — LA VERGE ORANT
Detall de les pintures murals de Fenollar
(De un dibuix publicat per D. Josep Pijoan)

Gairebé en tota la integritat de la part més antiga i primitiva d'aquesta construcció, s'ofereix interessant decorat en colors i no sempre en bon estat de conservació. En el pla tester del fons, en el lloc on hi havia hagut l'altar, avui tralladat a l'altre tester de ponent, hi ha el decorat, donant les línies i distribució de l'absis corvat, avui desgraciadament en mal estat de conservació, tota vegada que allà

(1) Parla de la decoració d'Angulasters el segon quadern de *Les Pintures Murals Catalanes*, p. 24.

Fig. 112. – EL PANTOCRATOR

Detall de les pintures murals de Fenollar

(De un dibuix publicat per D. J. Pijoan)

s'obrí el portal d'entrada. Així sols ha arribat als nostres dies la part superior de la composició, amb la figura de la Mare de Déu [Fig. 111], amb els braços estesos en actitud d'oració, la qual va posada dintre de una mena d'auriola gemada i oferint les línies de un cairó losangeat. La interessant representació de la Madona porta la testa nimbada i cuberta per rica corona sobre la toca, venint figurada segons la posa primitiva en la qual s'hi regoneix la intercessora envers Déu pel poble cristià.

La gràfica figuració del Pantocrator [Fig. 112] va a ocupar tota la volta de l'oratori, oferint-se dintre auriola ametllada i presentant-se majestàticament seguda en un banc encoixinat, beneïnt amb la seva destra i sostenint sobre son genoll esquerre el llibre segellat del qual parla l'Apocalipsis [Fig. 113]. Rodegen a la santa representació quatre àngels amb els símbols dels Evangelistes, l'àguila i àngel en la part superior, i el brau i lleó prop dels peus de l'Omnipotent. Unes inscripcions expliquen la significació d'aquestes figuracions. La corresponent a Sant Joan diu: MORE VOLANS AQVILA VERBO PETIT ASTRA IOHANNES. La de Sant Mateu s'expressa d'aquesta faisó: MATHEVS NATVS DE VIRGINE PREDICAT ALMVM. Sant Lluc va significat per les paraules: IVRA SACRA DOCENS LVCAS TENET ORE IVVENCII; llegint-se amb referència a Sant Marc: MARCVS VT ALTA FREMIT VOX PER DESERTA LEONIS.

Sots la representació de la Madona, constituïnt una ampla cenefa que corra per tota la part superior de les parets que constitueixen l'església, hi han uns frisos decoratius per entre els quals s'hi troben les representacions dels vintiquatre ancians de l'Apocalipsis, lluïnt corones en ses testes, cítares en una de ses mans i oferint el càlzer a l'Altíssim, que és aixecat per l'altra mà. Van seguts en luxosos sitials, proveïts de coixí i sembla que anuncïin les paraules de regoneixement [Fig. 114]. Una inscripció ininteligible pel seu mal estat, completaria la significació del què veié Sant Joan.

(Clixé Mas)

Fig. 113. — EL PANTOCRATOR

Detall de les pintures murals de Fenollar

(Clixé Mas)

Fig. 114. — ELS ANCIANS DE L'APOCALIPSIS

Detall de les pintures de Fenollar

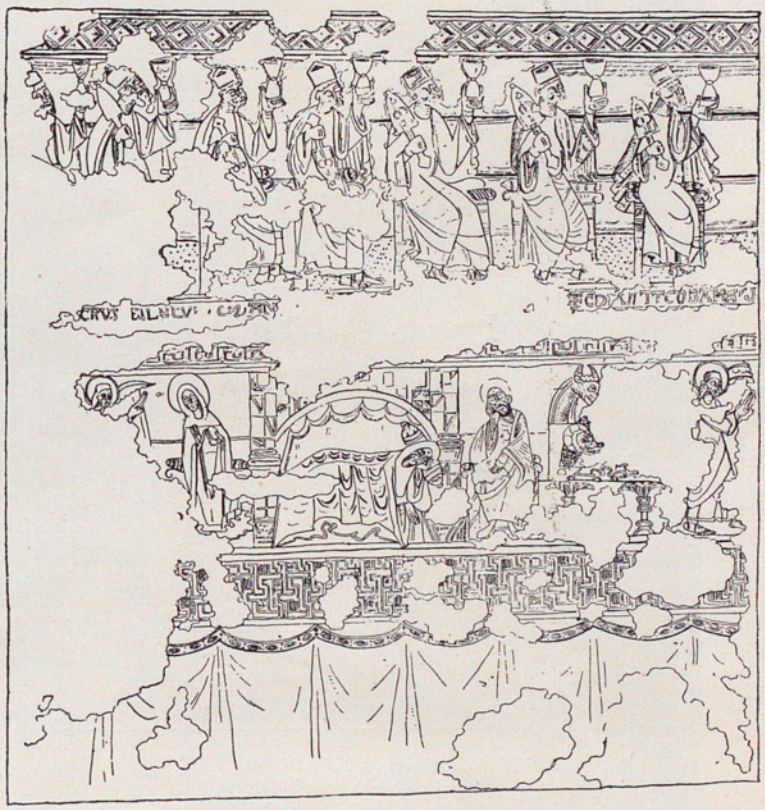

Fig. 115. — ELS ANCIANS DE L'APOCALIPSIS i EL CICLE DE LA INFÀNCIA DE JESÚS

Detall de les pintures murals de Fenollar
(De un dibuix publicat per Don Josep Pijoan)

Fig. 116. — ELS ANCIANS DE L'APOCALIPSIS i EL CICLE DE LA INFÀNCIA DE JESÚS

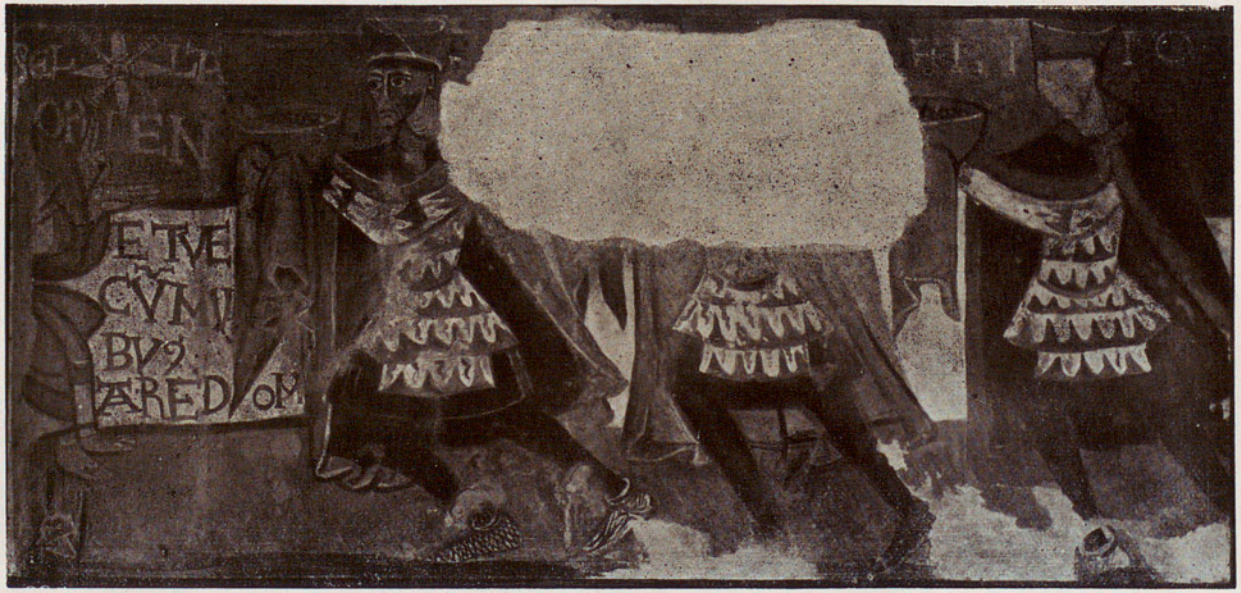
Detall de les pintures murals de Fenollar
(De un dibuix publicat per Don Josep Pijoan)

(Clixé Mas)

Fig. 117. — L'ANUNCIACIÓ i EL NATALICI DE CRIST

Detall de les pintures murals de Fenollar

(Clixé Mas)

Fig. 118. — L'EPIFANIA

Detall de les pintures murals de Fenollar

Entre l'orla de la qual hem fet al'lusió i que va posada sota els ancians, i una altra més ampla posada encara més avall, s'hi troben les variades escenes evangèliques referents al Naixement i manifestació del Déu fet Home [Figs. 115 i 116]. Hi ha entre aquestes l'Anunciació, amb l'àngel senyalant la dona escullida i comunicant-li el celestial missatge, mentre ella en actitud de sorpresa s'aixeca del seu seient, veient-se en la seva mà esquerra un capdell de fil, amb el qual s'al'ludeix a les ocupacions de la Verge Maria, segons detall consignat en els llegendaris apòcrifs [Fig. 117].

Al costat, sota una mena d'edicol arquejat i proveït de cortines, s'hi veu un llit en el qual està dormint Maria, al donar-se compte dels indicis de la seva maternitat, no compresa encara per son espòs.

Més enllà s'hi troba la Nativitat del Messies promès, éssent ben coneixedora la figura de Sant Josep seguda i en actitud de repòs, mentre al seu costat hi ha la Mare i l'Infant Jesús. Ella posada en el llit i el Jesuset escalfat pel bou i la mula.

En l'altra representació, mal conservada, s'hi troba el Diví Infant segut a la falda de sa Mare i dirigit envers els tres Reis que li ofereixen els místics dons de l'or, encens i mirra. Una inscripció repeteix el text evangèlic: VIDIMVS STELLAM EIVS IN ORIENTE ET VENIMVS CVM MVNERIBVS ADORARE DOMINVM. També s'hi troba el nom de un dels ofertors i adoradors: MELCHIOR [Fig. 118].

En un darrer espai s'hi entreveu el retorn dels tres Reis Màgics cap a son país.

En la socalada hi queden fragments de la pintada draperia que ocupava tota la part inferior de les parets.

Els colors d'aquestes composicions són els de sempre amb un blau clar. [1]

---

(1) En JOAN AUGUST BRUTAILS escriu, amb referència al colorit d'aquestes pintures murals: Els colors són poc variats, mancant-hi el color de borell, éssent-hi com a dominants el vermell i el negre. El verd

Fig. 119. — CROQUIS DE LES PINTURES MURALS DE LA CLUSA
(De un dibuix publicat per Don Josep Pijoan)

La iconografia del cicle de la Infància de Crist indica amb molta propietat que les pintures de Fenollar corresponen a la dotzena centúria.

LA CLUSA. — Prop de l'església de Sant Martí de Fenollar, al mateix Rosselló, en el lloc on una vall s'estreny, i al que la seva configuració ha donat lloc al nom de La Clusa, hi ha una església dedicada al culte cristià i que té característiques per a atribuïr-la al segle XII. [1] Era de tres naus aquest edifici, però ha sofert moltes reformes, éssent en bon principi una església romànica del tipus usual en el país.

La conca absidial de La Clusa [Fig. 119] ha conservat pintures murals, que cada dia són més perdudes. En el quart d'esfera hi hauria la figura del Pantocrator, asseguda i en actitud de beneïr, posada dintre auriola ametllada i presentant sobre l'espatlla dreta en el camper un floró monogramat amb l'*Alpha* i *Omega*. Aquesta auriola aniria flanquejada per dos àngels en actitud reverent i tributant el seu homenatge a l'Autor de totes les coses. Un camp estrellat contribueix a fer sobressortir l'esperit angèlic que queda dissenyat a l'esquerra del Senyor. Una orla geomètrica rodeja per la part superior la conca absidial, lligant-se més a sota i a l'altura del semicilindre absidial on no hi falta una orla en ziga-zaga. Més abaix hi hauria representacions al·lusives al Naixement de Crist, ja que s'entreveuen les siluetes de la mitga figura dels Reis adoradors.

Es conserva també d'aquestes pintures part de la decoració de l'arc exterior de l'absis en el gruix del mateix, endevinant-s'hi els símbols dels Evangelistes, dels quals

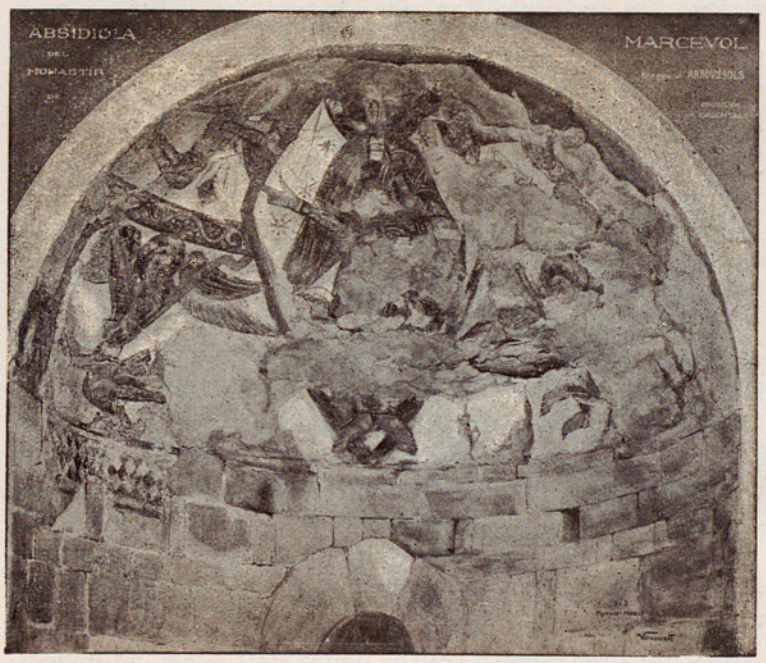

és rarament empleat. El blau de cel s'hi troba una sola vegada, com a fons a l'auriola del Pare Etern. Els fons són gairebé sempre foscos i el to general, sobretot en les parets laterals, és calent, sostingut i agradable a la vista. *(Nota sobre l'Art Religiós en el Rosselló,* pàgs. 151-152.)

(1) JOSEP PIJOAN: *Les Pintures Murals Catalanes,* p. 17.

són ben obiradors l'àguila de Sant Joan i el brau de Sant Lluc.

Aquestes simbòliques representacions van entre espais de senzilla decoració geomètrica, que fan venir a la memòria uns enteixinats amb sos casetons rectangulars.

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 120. — PINTURA MURAL DE L'ABSIDIOL DE MARCÈVOL
(De una còpia existent en el Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

S'afirma que el color de les figures de La Clusa és més pobre que el de Fenollar, no havent-hi més que els colors negre, blau i vermell, dient-se encara que la mala trassa del dibuixant és la mateixa que la de l'autor de les figuracions de Sant Martí de Fenollar, produïnt la

(Clixé W. W. S. Cook)

Fig. 121. — ABSIS DE MARCÈVOL

impressió com si el pintor volia estalviar-se els colors que havia prodigats en l'altra capella.

MARCÈVOL.—En la diòcessi d'Elna, en l'any 1147, va ser-hi fundat el monestir de canonges regulars de l'orde del Sant Sepulcre, de Marcèvol, avui mig enrunat, [1] en el qual hi ha un absidiol amb restes de decoració policromada que l'Institut d'E. C. cuidà de fer copiar en una reproducció que avui figura en el Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona [Fig. 120], pintura de la qual n'hem obtingut fotografies directes [Fig. 121], i que sembla referir-se a l'època mateixa o poc després en què es feu la fundació.

Hi ha en aquesta decoració ben visible l'auriola ametllada, però una mica quadrangular, ja que fa àngul obtús en els costats, la qual conté la figura del Pantocrator beneïnt i amb el llibre amb l'*Alpha* i *Omega*, i el fons constel·lat de florons a manera d'astres crucífers [Fig. 122]. Li fan costat quatre àngels adoradors, separats els dos superiors dels dos d'abaix per una franja decorada, en forma de serpentina. Els àngels primers sostenen l'auriola, no comprenent-se d'on els pengen els encensers de forma esfèrica que els acompanyen. Els àngels inferiors, molt mal conservats, semblen alçar els braços [Fig. 123]. A sota hi ha un ample fris geomètric escaquejat diagonalment.

SANT PERE D'AGER. — L'important edifici de l'església dedicada a Sant Pere, quals ruïnes s'aixequen en el clos del castell d'Ager, sembla construït en plena centúria del mil cent, no corresponent pas als temps de sa fundació, que se sab fou per allà l'any 1056, a despeses d'Arnau Mir de Tost i de sa muller Arsendis [2]

---

(1) PERE VIDAL: *Guide Historique et Pittoresque des Pyrenèes Orientales*, p. 240. — En l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1915-20, p. 774, s'hi fa referència.

(2) PUIG FALGUERA GODAY: *L'arquitectura romànica a Catalunya*, v. III, p. 436-440.—El testament del citat Arnau, atorgat als 10 d'agost

L'absis principal de l'esfondrada església [Fig. 124] s'ha conservat dret, presentant tres hornacines i dos paraments laterals; separats graciosament per columnes adossades i enriquides per cornises. En aquest lloc de la sumptuosa construcció hi hem vist restes de decoració mural, que la inclemència dels temps va menjant-se cada dia. Sembla que s'hi veien rengleres de sants i decoració geomètrica rodant les columnes, els arcs i els petits ninxos. [1]

El canó o fust de una de les columnes adossades oferia un motiu reticulat, amb cabotes de clau simulades a clar-obscur, mentre que l'altre presentava un motiu escaquejat, que incloia línies curves oposades entre sí, repetint un motiu de decoració que es troba en altres edificis.

SANT PERE DEL BURGAL.—L'església de l'antic monestir benedictí de Sant Pere del Burgal, del qual n'hi ha documentació des de mitjans del segle IX, avui està esfondrada i gairebé del tot reduïda a runes. En la part d'Orient hi tenia tres absis i, per estranyesa, un altre en la part de ponent. El central dels tres orientats és l'únic que ha guardat en part la seva decoració policroma, de la qual hi han dades per dir que invadia totes les parets interiors de l'església.

L'absis principal de l'església tindria dalt de la volta l'acostumada representació del Senyor, amb els signes dels Evangelistes, que avui no és pas visible a causa de una emblanquinada de cals. La secció semicilíndrica, en la qual s'obren tres finestres, contenia una sèrie de imatges de sants [Fig. 125], figurats asseguts en un banc comú que semblava dongués un tom a tot el vol de l'altar. D'aquelles

---

de l'any 1071, al·ludeix a l'església ageresa que *ego et uxor mea cui sit requies simul edificavimus.* (*Revista de Catalunya*, any III, n.º I, p. 37.)

(1) Id. Id. p. 861.

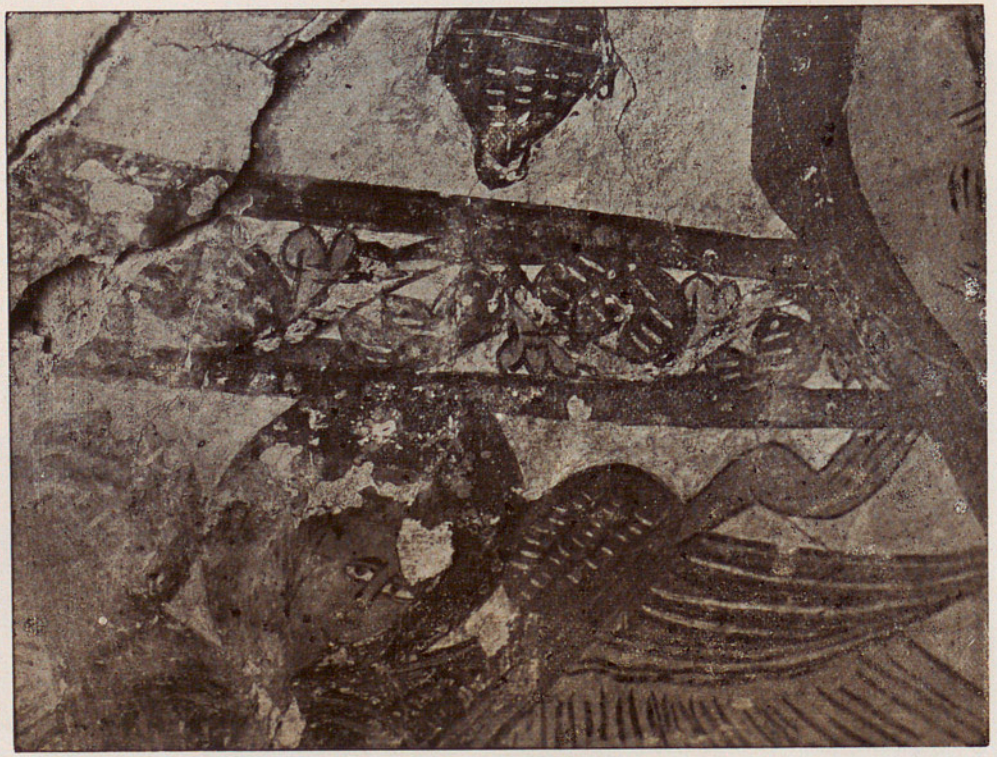
En 1911 la Junta autònoma encarregada dels Museus de Barcelona feu enviar a Ager al pintor Sr. Vallhonrat per a què reproduïs lo visible de tal decoració mural. (*Anuari de l'Institut d'E. C.* 1911-12, p. 690.)

(Clixé W. W. S. Cook)

Fig. 122. – EL PANTOCRATOR i QUATRE ÀNGELS

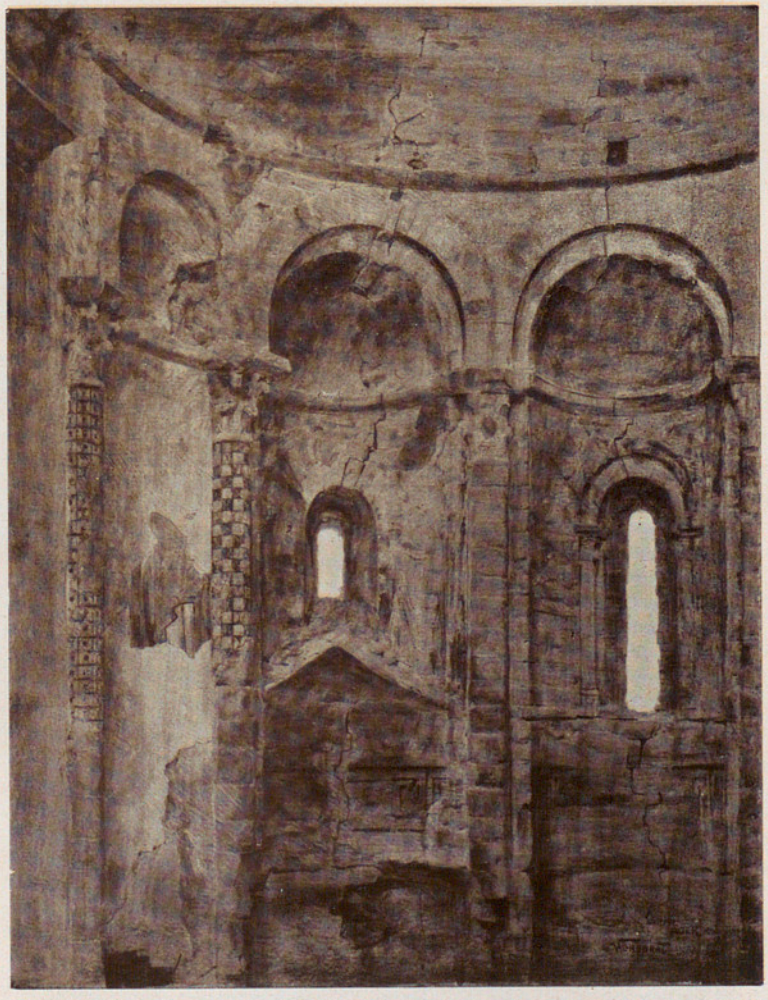
Pintures murals de Marcèvol

(Clixé W. W. S. Cook)

Fig. 123. — ÀNGEL ADORADOR

Detall de la pintura mural de Marcèvol

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 124. — ABSIS D'AGER

(De una pintura del Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé Mas)

Fig. 125. — LA MARE DE DÉU i TRES SANTS

Absis de l'església de Sant Pere del Burgall

figures només n'hi han hagudes quatre de visibles, posades en els espais entre finestrals, que anaven decorats amb orles interiors i tenien la particularitat de presentar en sa part baixa una mena d'estovalles amb rica decoració, les quals, penjaven cap endintre, fent més venerable el santuari.

En el primer espai o siga el de la part esquerra de l'espectador, hi apareixien les imatges de Sant Pere, SANCTVS PETRVS, amb l'acostumada tonsura clerical, vestint túnica i mantell, i aixecant amb la seva esquerra emmantellada les claus del Cel, en les quals s'hi veuen dents de complicada disposició. Li féia costat la representació de SANCTA MARIA, Mare de Déu, vestida amb mantell clos que li cobria la mà esquerra, amb la qual soportava un gerret d'elegant silueta. En l'altre espai simètric hi havien les figures de Sant Joan Bta. SANCTVS IOANNES, i la de un Apòstol que sembla esser el Deixeble estimat. Aquell mostrava sobre el pit i com sostingut per ambdues mans, un disc o auriola circular, dintre la qual hi apareix l'Anyell Diví, portant la Creu a coll.

Sota la filera dels personatges seguts hi corre un bonic fris amb una greca formada per dues cintes que es combinen, motivant dues creus que es repeteixen simètricament, deixant uns espais en els que s'hi troben corones de rica orfebreria. Aquesta orla la trobem encara en les parets de l'església i en els absidiols dels costats de l'absis major, donant la impressió de què corria per tot el llarg de l'edifici, per enquadrar les composicions pintades, que donarien vida a les parets del bastiment religiós. [1] Tals pintures han sigut suposades de la mateixa mà que les de Ginestarre.

SERRABONA.—En l'any 1082 fou fundat el priorat agustinià de Serrabona, en el Rosselló, en una de les contrades avui més posades en oblid d'aquella regió. La es-

(1) Vegi's *Les Pintures Murals Catalanes*, fas. III, p. 43-47.

glésia fou consagrada en 1151, constituïnt avui encara un dels monuments més curiosos de la diòcessi d'Elna. [1]

La vella construcció religiosa, avui molt aperduada, debia haver anat ornada de pintures murals, veient-se'n encara un fragment, vora el portal de ingrés, en el qual sembla endevinar-s'hi [Fig. 126] la representació de l'*Anastasis* dels grecs, o sia la lliberació de les ànimes dels Sants Patriarques de l'Antiga Llei, del lloc on estaven detingudes, esperant que el Salvador les hi dongués entrada al Cel, després de la seva Resurrecció. Jesucrist sembla esser figurat a la dreta, anant habillat amb un senzill mantell que deixa veure nusos els seus braços amb els quals atreu cap a sí a una agrupació de figures núes de les quals s'entreveuen els cossos fins a cintura. Encara que molt deteriorada, aquesta pintura presenta caràcters per fer-la contemporània, o poc posterior a la dada de consagració de l'església.

SANTA EULÀLIA D'ESTAHÓ. — El Museu de Barcelona posseeix un absis pintat que havia pertenescut a aquesta església, dita també d'Estahó, de la qual sabem l'existència en l'any 1062 [2] [Fig. 127].

Aquesta decoració pictòrica té coses en realitat ben interessants. La figura del Pantocrator que presideix el conjunt, des del mig de la conca en quart d'esfera, està posat dintre auriola ametllada, servint-li de seient un cèrcol complet i tenint en sos peus, fent-li de subpedani, un arc apuntat. Les lletres *Alpha* i *Omega* estan posades en la part dreta del Pantocrator, com si l'artista s'hagués vist forçat a encabir-les en el lloc on li capiguessin. Així la darrera sembla penjar de un nimbe crucífer prop de la testa de la imponent figuració, mentre la primera sembla

(1) PERE VIDAL: *Guide Historique et Pittoresque dans le departement des Pyrénées-Orientales*, segona edició, p. 227.

(2) *Gaseta de les Arts*, n.º 10.—Vegi's també el Catàleg de la part romànica del Museu de Barcelona, pàgs. 96-99, fig. 125, n.º 43.

(Clixé W. W. S. Cook)

Fig. 126. — LA LLIBERACIÓ DE LES ÀNIMES DELS PATRIARQUES

Detall de la decoració mural de Serrabona

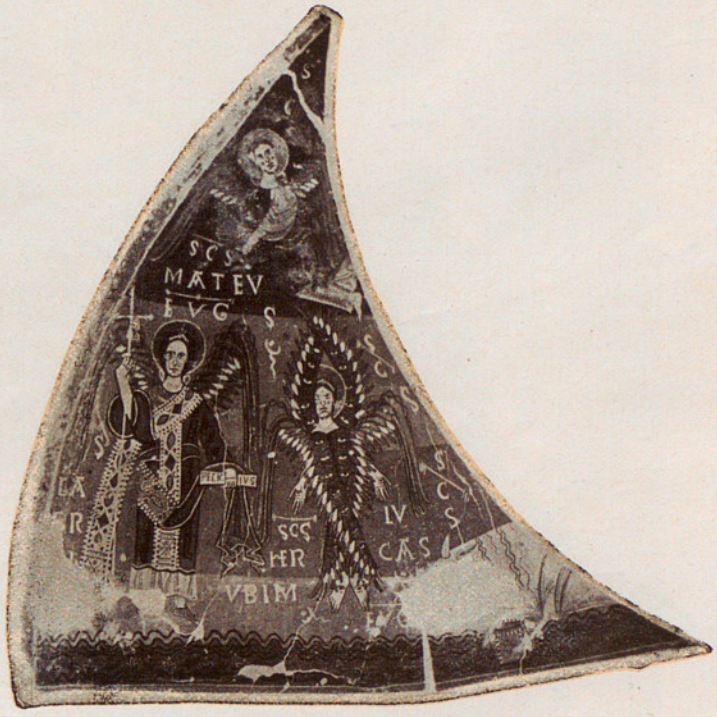
(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 127. — ABSIS DE SANTA EULÀRIA D'ESTAHÓ

(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

penjar del braç amb què la divinal imatge està beneïnt.

En ambdós costats de la conca absidial s'hi troben dos símbols dels Evangelistes, immediatament tocant l'auriola

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 128. — ELS EVANGELISTES SANT MATEU i SANT LLUC
Detall de la decoració mural d'Estahó
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

ametllada de què ja hem parlat. Com de costum, a la dreta del Creador hi ha l'àngel i el brau [Fig. 128], corresponents a Sant Mateu i a Sant Lluc, segons expliquen les llegendes: SANCTVS MATEVS EVANGELISTA i SANCTVS LVCAS EVANGELISTA amb els que fan joc a l'altra part l'àguila de

Sant Joan, SANCTVS IOANNES EVANGELISTA i el lleó de Sant Marc, SANCTVS MARCVS EVANGELISTA [Fig. 129].

El pintor procurà disposar de lloc per encabir-hi dos alats esperits, amb sis ales cada un, plenes de ulls, con-

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 129. — ELS EVANGELISTES SANT JOAN i SANT MARC
Detall de la decoració mural d'Estahó
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

forme es descriu en els Sagrats Llibres, esperits angelicals que apar no tinguin més que buste, mans i peus, i que repeteixen el mot SANCTVS SANCTVS SANCTVS, segons manifesten les llegendes consignades aprop d'ells. El que va

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 130. — SANTA EULÀLIA, LA MARE DE DÉU i EL BAPTISME DE CRIST

Detall de la decoració mural d'Estahó
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

a la dreta del Pantocrator deu portar la representació dels querubins, CHERVBIM; i el de l'altre costat la dels serafins,..... RAFIM. Encar restava lloc perquè figuressin en la composició els arcàngels Sant Gabriel i Sant Miquel, ambdós amb les llegendes esplicatives, S. GABRIEL a l'una part i SANCTVS MICHAEL a l'esquerra del Diví Factor. Tals arcàngels donen siluetes simètriques, veient-se'ls ricament habillats amb túnica i sobretunical, aquesta més curta que l'altra, oferint també un riquíssim pali a manera d'ampla i rígida orla que els rodeja el coll i baixa en un dels seus extrems fins a la vorada de la sobretúnica, quedant l'altra part lliure després d'haver passat per sobre un dels braços. Una llarga toga completa la indumentària de l'arcangelical figuració, la qual llueix també diadema i ric calçat, ostentant ales exteses i erigint una creu astada, corresponent-hi un rull plegat a l'altra mà. En aquest volum s'hi llegeix el mot PECICIVS, en el que va a la mà de Sant Gabriel, i POSTVLACIVS, en el que va amb l'altre arcàngel.

Una vorada ondulant va en la part inferior de la composició, sobre una franja ornamental en la qual s'hi manifesta una cinta pleguejada en dents de serra, franja que divideix i separa la part en quart d'esfera de la de l'hemiscicle absidial.

Aquest, que té una amplada de 4'35 ms., té per estranyesa dues finestres, la una al mig del parament i l'altra reparteix en dues porcions iguals la secció de la part de l'Epístola. Ambdues obertures són atramujades i porten una ornamentació pictural amb temes de flors estilitzades, verament interessants, sobretot en l'obertura lateral.

La part inferior o socalada de l'absis ostenta l'acostumada draperia blanca, figurant abundosos plecs i alguna mostra decorativa someramentt dissenyada.

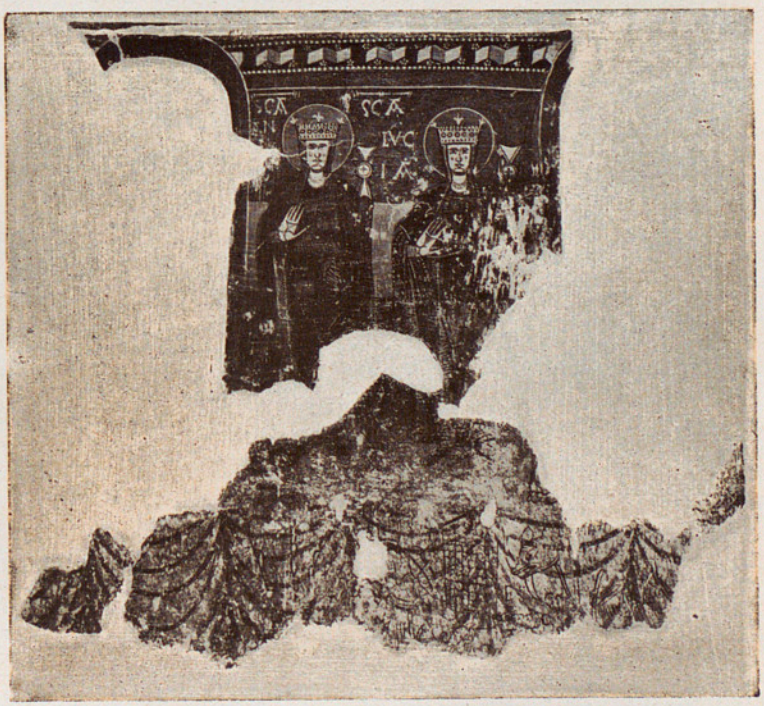
L'espai comprès entre la socalada i la faixa separadora de la conca absidial llueix, sobre camper a diferents colors posats en amples zones horitzontals, una sèrie de representacions de les quals procurarem donar una idea. Començant per l'esquerra de l'espectador l'absis en altre

temps ostentava les figures de una o dues santes verges, de les quals sols és visible part de una d'elles. La imatge que segueix és de pensar que donaria el tipus iconogràfic de lo que avui hem de plànyer com a perdut. La figura aquesta, que creiem típica, vesteix llarga túnica i mantell clos a manera de sacerdotal planeta, ademés de un vel al cap sobre el qual hi destaca pomposa corona de tres florons. La llegenda SANCTA EVLALIA serveix per senyalar que la figuració correspon a la verge i màrtir emeritesa, titular de l'església d'Estahó [Fig. 130]. La figura no està pas en estat de conservació suficient per a expressar amb certesa com estaria col·locada la mà esquerra de la benaurada Patrona. Li fa costat la representació de la Mare de Déu, la qual es presenta habillada semblantment a Santa Eulàlia, encar que sense corona, la qual cosa no deixa de produïr-nos estranyesa, ja que si a algú convé el distintiu de la reialesa suprema és a la dona escullida per mística Esposa del Sant Esperit. Maria té sa mà dreta posada plana sobre el pit, mentre que amb l'altra mà aixeca, sostenint-lo per la part inferior, un càlzer del que surten raigs de foc. El mantell li vela el braç esquer. Prop d'aquesta figura s'hi distingeix la llegenda SANCTA MARIA.

L'espai que resta fins a la bordura exterior de la finestra deixa veure l'escena del Baptisme de Crist. Aquest està del tot nú i ficat dintre les aigües del riu Jordà, les que li munten fins al genoll, rebent amb el cap acotat l'aigua que li vessa el Sant Precursor des de la riba del riu, vestint mantell i túnica, mentre descendeix sobre el cap nimbat del Fill de Déu l'Esperit Sant en forma de colom. Fa simetria amb la figura del Baptista, a l'esquerra de l'espectador, un àngel amb les ales exteses i dret, habillat també amb túnica i mantell, el qual fa les vegades de ministre assistent i servidor del Déu humanat, ja que li guarda les vestidures. Les llegendes SANCTVS IOANNIS BAPTISTE i IORDANVS, resulten de clara interpretació, però no així les lletres E R X, que semblen esser confusió del

pintor illetrat, que deuria volguer consignar X R E, expressiu del nom *Christe*.

El parament constituït entre les dues finestres porta dues figures exactament iguals a la de Santa Eulàlia [Fig. 131], amb llegendes indicadores de fer al·lusió a les

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 131. — SANTA AGNÈS i SANTA LLÚCIA
Detall de la decoració mural d'Estahó
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

verges, Santes Agnès i Llúcia, SANCTA ANNES, SANCTA LVCIA, les quals tenen sa dreta plana davant del pit, mentre que amb l'altra mà velada pel mantell aixequen un càlzer a manera de gerreta al·lusiu potser a la lucerna de les Verges Prudents.

El darrer paramènt de l'hemiscicle resulta esser el de més dolenta conservació, distingint-se solament en el lloc immediat a la finestra una figura de clergue [Fig. 132], amb pel a la cara i tonsura al cim del cap, el qual apar vestiria ornaments sacerdotals. Com que va nimbat no cal suposar-lo representatiu de un personatge vivent al temps en què fou feta la pintura. Prop d'ell hi ha les lletres S E C O - P B R, que sembla cal llegir *Sanctus Eco Presbiter.* ¿Serà això indici del culte, especial a un Sant *Enecus,* Enec o Diego?

La pintura de l'església d'Estahó s'extenia quelcom fora de l'absis, conservant-se'n mostra en les dues arcuacions concèntriques a la conca absidial, que engrandien l'espai fins a la nau de l'església. El primer d'aquests arcs llueix curiosa ornamentació descendent dels epígrafs alfabètics arabs, baixant fins a terra per les bancalades on s'hi troba un altre motiu de trenats. L'altre arc, més exterior i de paraments més amples, deixa veure part de la figura de un sant sacerdot [Fig. 133], amb rica casulla ornada de franges posades a manera de *pallium,* el qual alça ses mans a l'altura del pit, personatge de impossible identificació a causa d'esser mancat de sa part superior i inferior. Li féia pendant a la part de l'Epístola altra representació de un personatge habillat com a militar, recordant a les figures biçantines orientals de Sant Jordi o Sant Sergi, en el qual li manca del tot el terç superior.

Sembla pertenesqué ja a lo que podríem dir-ne el presbiteri de la mateixa església estahonesa altre plafó, en el qual s'hi arriba a veure un motiu ornamental a línies diagonals entrecreuades, el qual ofereix una ampla franja amb la part superior de una figura femenina, per l'estil de les benhaurades verges de què hem parlat, amb el distintiu de un volum o rull aguantat amb sa mà esquerra. Altre plafó de pèssima conservació sembla deixar distingir un personatge ricament habillat amb fastuoses vestidures.

La decoració de la que hem procurat donar una idea

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 132. — UN SANT PREBERE

Detall de la decoració mural d'Estahó
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 133. — UN SANT

Detall de la decoració mural d'Estahó
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 134. — ABSIS D'ESTERRI DE CARDÓS
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

no és pas de les més inferiors en mèrit entre les pintures murals catalanes. Sembla correspondre a ben entrat el segle XII, a una època de un marcat influx orientalista en l'art català.

El pintor usà els colors blanc, negre, ombra, groc, vermell i blau, combinant aquests tons amb una certa destresa. [1]

ESTERRI DE CARDÓS.—El Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona té en la seva col·lecció de pintures murals la de l'absis principal de l'església d'Esterri de Cardós. Sense ser una obra de les que pugan donar renom a la pintura mural catalana, no per això deixa de tenir un gran interès, principalment iconogràfic, no poguent-se pas fer més antigua d'avançada la dotzena centúria [Fig. 134].

Presideix en la conca en quart d'esfera una gran figura de l'Omnipotent, circumdat per auriola a punta d'ametlla, sentat sobre un arc i reposant sos peus sobre subpedani. Va habillat de mantell i túnica, beneïnt amb sa destra i ostentant amb l'altra mà sobre el propi genoll el volum de la Santa Llei. Li fan costat els símbols dels Evangelistes, regoneixent-se en sa part dreta l'àngel de Sant Mateu, SANCTVS MATEVS EVANGELISTA [Fig. 135], que volèia en la part alta, i el brau de Sant Lluc, SANCTVS LVCAS EVANGELISTA, que ocupa la part baixa.

Estan disposats simètricament en l'altre costat l'àguila [Fig. 136] SANCTVS IOANNES EVANGELISTA i el simbòlic lleó, SANCTVS MARCVS EVANGELISTA, que aquí hi va grafiat de tal manera que ningú podria conèixer volgués donar les característiques del rei del desert.

Resten encara en la conca absidial espais per un se-

(1) Féu referència brevíssima a la pintura d'Estahó don JOSEP PIJOAN en la pàgina 40, quadern III de *Les Pintures Murals Catalanes.*— Disertà sobre la iconografia d'aquesta pintura el mateix senyor Pijoan en l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* de 1911-12, p. 686-689.

Entre els desperfectes soferts per aquesta decoració pictòrica hi ha innumerables ratlles grafites, amb les quals alguns curats o encarregats de l'església d'Estahó hi portarien el compte de la celebració de misses.

rafí i un arcàngel, pintats a cada costat del Pantocrator. El primer presenta rostre humà amb sis ales, dues disposades superiorment, dues inferiorment i les altres voleiant al mig

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 135. — ELS EVANGELISTES SANT MATEU i SANT LLUC
Detall de la decoració mural d'Esterri de Cardós
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

de totes. La llegenda SERAFIM, no dóna lloc a dubte respecte a la significació. Els arcàngels són Sant Miquel, SANCTVS MICHAEL i Sant Gabriel, SANCTVS GABRIEL els quals presenten llarga verga crucífera, vestint túnica sobre

la qual hi va un ric *loros* posat a manera de distintiu consular i d'*homophorion* o *pallium* característic de les altes dignitats de l'Església Catòlica, ademés de un mantell molt llarg i estret que es combina amb la mà que ambdós ar-

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 136.—ELS EVANGELISTES SANT JOAN i SANT MARC
Detall de la decoració mural d'Esterri de Cardós
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

càngels presenten ocupada en sostenir un rull o volum. Aquestes dues figures arcangelicals tenen un gran sabor biçantinista, amb tot i que no demostren pas esser producció de una mà molt delicada.

En la part inferior del quart d'esfera absidial, sota el lleó de Sant Marc i la representació de Sant Gabriel, el pintor hi dibuixà una sèrie de presentalles de les que antigament era costum oferir a les esglésies. Aquestes estan disposades en suspensió, éssent tals com orifanys o corns de caça, un càlzer o copa, un encenser, un llantió i altre càlzer.

Espaiava tot lo descrit fins ara una orla, amb greca formant uns pleguejats d'ampla cinta.

De la secció semicilíndrica de l'absis, que presentava tres finestretes en forma d'aspitllera atremujada, pot dir-se que sols se n'ha conservat la meitat de la part de l'Epístola, que ostentava representacions de l'Apostolat, amb figures dretes i disposades sense separació entre sí. Llegendes indicadores del nom d'aquestes santes figuracions anaven prop de les nimbades testes, resultant haver-hi l'Apòstol dels Gentils, SANCTVS PAVLVS, el Deixeble preferit per Crist, SANCTVS IOANNES, i Sant Bartomeu, SANCTVS BARTOLOMEVS, que constitueixen una agrupació entre dues finestres; trobant-se més a la dreta, entre la pròpia finestra i l'aresta final de l'absis, les personificacions de Sant Tomàs i Sant Bernabé. Com hem dit, de lo demés de l'absis ne resta ben poca cosa visible, podent-se suposar que un troç de cap que, amb tonsura clerical, s'entreveu en la part migera de l'altra secció absidial, faria referència al Príncep dels Apòstols.

El pintor de l'absis d'Esterri de Cardós usà en sa obra els colors blanc, negre, ombra, vermell, groc i blau i les combinacions d'aquests tons. Els campers sobre els quals dissenyà les figuracions els disposà amb franges alternades de les predites tonalitats.

Es digne d'atenció el que en aquest absis, en la conca, s'hi repeteixi la mateixa iconografia que es veu en la volta absidial de Santa Eulàlia d'Estahó. Mideix uns 4 metres de diàmetre.

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 137. — ABSIS DE SANTA MARIA D'ESTERRI D'ANEU
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

L'església d'Esterri de Cardós és citada en documents dels anys 1095 i 1112. [1]

ESTERRI D'ANEU.—L'Institut d'Estudis Catalans té publicades, entre les que han de constituïr el *corpus* de les pintures murals catalanes, la que hi havia en l'església de Santa Maria d'Esterri d'Àneu. El senyor Pijoan, que ha tractat d'elles, ha escrit que són potser les més importants de les pintures murals romàniques de Catalunya. [2] Avui aquestes pintures formen part del Museu de Barcelona.

L'església de Santa Maria d'Aneu tingué ascendència antiquíssima, anterior als documents de més abans a la primera meitat del segle IX, poguent-se-la suposar d'orígen visigòtic. Ha arribat fins a nostres dies no conservant tan solament la seva disposició romànica, éssent estrany que de les repetides modificacions se'n salvessin les pintures murals de l'absis que, de totes maneres, amb tot i sensibles mutilacions, són de lo millor que tenim en nostra terra [Fig. 137].

En el quart d'esfera absidial hi apareixia dintre auriola apuntada la figura de la Mare de Déu, sentada en magnífic sitial d'orfebreria, vestint túnica de porpra i mantell blau, encaputxat i tancat a la moda bizantina, el qual és recollit sobre la seva espatlla dreta a fi de deixar passar el braç amb què sostè al seu Diví Fill. La santa agrupació de Mare i Fill ressalta sobre camper groc, regoneixent-se els peus de Maria, calçats per rica sabata blava amb franges de pedreria i reposant sobre subpedani honoríficament.

Feien costat a la representació de la Deipara, un a

---

(1) *Gaseta de les Arts*. Any I, n.º 10. — Catàleg, de la secció romànica del Museu, n.º 44, fig. 126, p. 99.

(2) *Les Pintures Murals Catalanes*, quadern III, p. 37, làm. XVI.—També parlà d'elles en el X Congrés de Història de l'Art de Roma de 1912. Vegi's el volum d'*Atti*. p. 143.—Ne tractà el Catàleg del Museu barceloní, Sala IV, p. 106, fig. 140, n.º 64.

cada costat, dos arcàngels els quals enlairen un penó, tal com corresponia als personatges preeminents de la guàrdia imperial, segons es veu en els mosaics bizantins i entre ells en els de Sant Apolinar in Classe de Ràvenna, que daten del segle VIII. L'arcàngel de la part dreta és el príncep de les milícies angelicals, SANCTVS MICHAEL qui desplega mirificament ses ales, anant habillat de blau i color rosat, presentant en sa mà esquerra un rull o volum on s'hi llegeix: ...TICIVS. Poc és lo que es veu de l'altre arcàngel que li féia parella a l'esquerra de Maria, el qual és de creure que seria Sant Gabriel, del que se'n conserven sols elements de sa part baixa, no mancant-li el rull o volum en el qual s'hi llegeix el mot: POSTVLACIVS.

En la part baixa de les santes figuracions de què hem parlat fins ara, hi havia en menor dimensió les figures dels tres Reis Màgics, un dels quals MELCHIOR [Fig. 138], estava prop de l'arcàngel Sant Miquel en actitud d'oferir el seu do dintre una conca d'argent, mentre que els seus companys [Fig. 139], que formaven agrupació a l'altre costat, permaneixien en actitud no tan postrada com aquell. Els tres personatges vestien túnica curta, la qual deixava veure per sota les cames cubertes per estretes calces fins als peus, que ostentaven calçat estret i de llarga punta. El mantell curt que duien els tres adoradors era obert sobre l'espatlla dreta on quedava fermat, presentant ses extremitats enriquides per uns paraments triangulars, indicadors de gran sumptuositat. El rei més visible, i és de creure que igualment sos companys, no cenyia pas corona reial, sinó solament un petit casquet trunco-cònic.

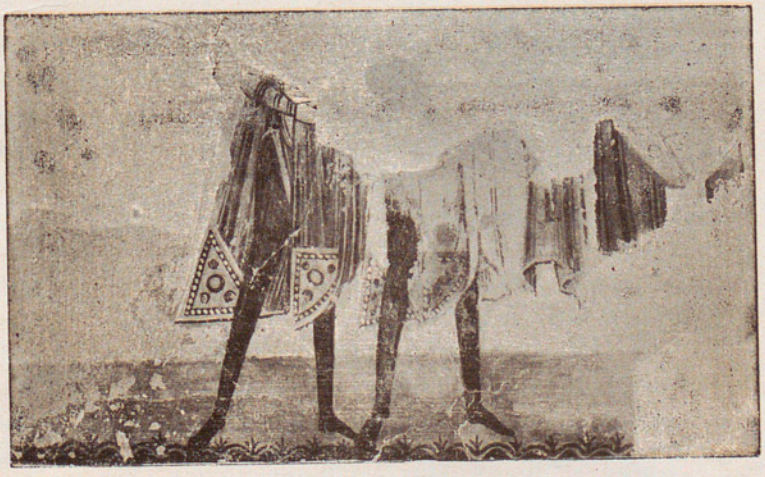
La secció en quart d'esfera de l'absis no anava pas separada de la semicilíndrica inferior per ampla orla, com hem de regonèixer que es féia usual en les pintures murals catalanes, tota vegada que a Santa Maria d'Aneu no hi ha altra distinció separatòria que una línia en petites ondulacions, que voldrien indicar nuvolades i que ofereixen una mena de flors de llir de petita dimensió.

L'absis que ens ocupa presentava tres finestrals amb

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 138. — EL REI MELCHOR
Detall de la decoració mural d'Esterri d'Aneu
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 139. — ELS REIS GASPAR i BALTASSAR
Detall de la decoració mural d'Esterri d'Aneu
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

voltes semicirculars superiors i paraments axamfranats, tots ells guarnits amb elements de decoració de caràcter floral. Entre tals finestres i els límits de l'absis restaven suficients espais per a exercitar-s'hi un bon pintor. En els dos paraments mitjancers s'hi veien dos querubins amb faç humana i sis ales [Fig. 140], dues de les quals es creuaven sobre la testa, mentre que altres dues s'obrien horitzontals i les altres cubrien el cos de l'esperit angelical, no sens deixar veure lliurement les mans. Els dos querubins anaven acompanyats de quatre rodes de foc, dues a dues, les quals constituïen el distintiu d'ells i restaven soles dessota la finestra central [Fig. 141]. La llegenda tres vegades repetida junt a cada querubí: SANCTVS SANCTVS SANCTVS, indicava l'ofici de lloadors de l'Etern que correspon a tals esperits i al chor angelical que ells representen. Ademés, l'un a mà dreta i l'altre a l'esquerra, estaven en actitud de purificar amb una brasa de foc la boca dels profetes Isaïes i Elies [Fig. 142], ISAIA i ELIA, que postrats i en actitud de súplica figuraven al seu costat.

Els dos espais extrems de l'absis presentaven, el de la dreta de l'espectador la bella figura de l'arcàngel Sant Rafel [Fig. 143] qui, vestint túnica vermella i mantell groc, ostentava en una de ses mans, en l'esquerra, la verga de celestial missatger de la Divinitat. L'acompanyava la llegenda SANCTVS RAPHAEL.

A l'altre flanc de l'absis s'hi regoneixien dues figures, l'una sobre l'altra, de les quals la superior vestia paraments sacerdotals de folgadíssima casulla blava, túnica blanca i calçat negrós, la qual amb sa esquerra soportava un llibre i tenia sa destra plana sobre el pit [Vegi's Fig. 11, p. 43]. L'altre personatge no estava pas en tan bon estat de conservació i així sembla que com l'anterior lluïa tonsura clerical ademés de pel a la cara, venint habillat de túnica groga, que podria resultar una dalmàtica, i ostentant el llibre i l'actitud ja indicada en el seu company. [Vegi's Fig. 12, p. 45]. Es de notar que el volum d'aquest darrer no és presentat amb la dreta emmantellada, com es

veu en el seu company, sinó amb la mà cuberta amb una tovallola blanca ricament guarnida d'ornamentació porpra. Cap dels dos personatges porta nimbe indicador de santedat, donant la impressió de reproduïr les faccions de dues persones vives, potser l'abat i el prior del monestir benedictí adjunt a l'església d'Esterri. Del que resultaria esser sacerdot no en resta cap llegenda que puga referir-se a son nom, mentre que de l'inferior poden fer-se càbales de la interpretació de les lletres CVLAND, que es troben prop del seu cap.

La decoració mural d'Esterri d'Aneu correspon, segons creiem, a les darreries de la dotzena centúria, a època de gran influència bizantinista, demostrada per vestits i per els caps dels reis i dels profetes. Els colors que intervenen en la composició són de una harmonia i riquesa indescriptibles, intervenint-hi uns blaus molt excel·lents i els tons negre, gris, groc, vermell i blanc amb les combinacions d'aquestes tintes. Les figures ressalten sobre franges horitzontals de color.

Ha desaparescut d'aquesta decoració mural tota la socalada, que reproduïria un cortinatge penjat i formant plecs.

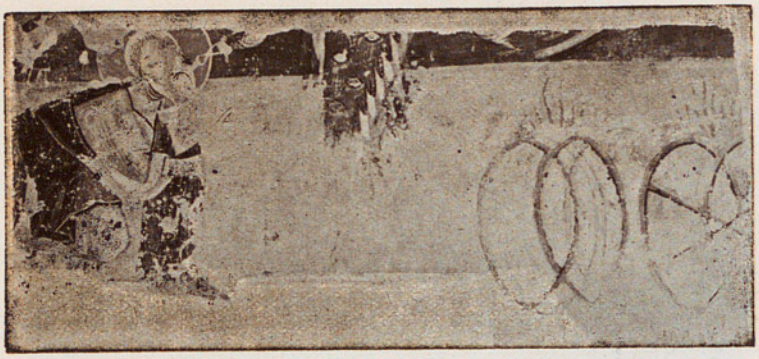
La col·lecció Lluís Plandiura de Barcelona té, com a procedent de la capella romànica de Sant Pere d'Esterri d'Aneu, una figura [Fig. 144] que sembla aniria prop de una finestra, la qual apar molt diferenta que les descrites en l'absis de Santa Maria, que amb una certa tosquedat representa una santa, vestint túnica i mantell, aquella d'amples mànigues, la qual té sa dreta extesa en actitud d'orant i aguanta amb l'altra mà una mena d'ampla fulla d'espasa. En la pintura hi dominen els colors groc, vermell, negre, blanc i ombra.

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 140. — UN SERAFÍ

Detall de la decoració mural de Santa Maria d'Esterri d'Àneu
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 141. — EL PROFETA ISAIES i LES RODES DELS SERAFINS

Detall de la decoració mural de Santa Maria d'Esterri d'Aneu
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 142. — LA PURIFICACIÓ D'ELIES

Detall de la decoració mural de Santa Maria d'Esterri d'Aneu
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 143. — L'ARCÀNGEL SANT RAFEL

Detall de la decoració mural de Santa Maria d'Esterri d'Aneu
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé Mas)

Fig. 144. — UNA SANTA

Detall de la decoració de Sant Pere d'Esterri d'Àneu
(Col·lecció Lluís Plandiura)

SANT SADURNÍ D'OSORMORT.—A la part llevant de la Plana de Vich, en una petita vall que dóna ingrés a les Guilleries, hi ha la parròquia de Sant Sadurní d'Osormort. L'església, prescindint de les adicions posteriors, resultaria de construcció romànica, de una sola nau amb volta de mig punt i absis semicircular, exteriorment ornat amb arcuacions i faixes lombardes. El cloquer hi és edificat sobre el portal d'entrada, al tester de la part de ponent, donant la impressió de ser-hi com una adició que allarga l'església, resultant en realitat quelcom posterior a la part primitiva de l'edifici.

Res hem pogut averiguar referent a la dedicació d'aquesta església romànica. D'ella no se'n sab a hores d'ara ni l'acta de consagració, ni el document de rodalia, ni cap escrit que puga referir-se més enllà del segle XII, amb tot i que la construcció fa pensar en major antiguetat, puix sembla de l'onzena centúria.

Alguna pedra que havia pertenescut a la portalada de ingrés permeteria suposar que aquesta i el cloquer podrien esser del mil dos cents. [1]

Darrera el retaule major, de un barroc poc digne d'atenció, hi resta l'hemiscicle absidial que havia servit de sagristia i més tard de dipòsit de mals endreços. Essent vicari d'aquesta parròquia, Mossèn Gaspar Puigneró, pogué observar que algun escrostat de l'arrebossat que cubria les parets absidials donava indici de un decorat pictòric, que havia sigut tapat per aquell. L'indici no tardà en esser una realitat ben confirmada, ja que dit vicari començà a fer caure la groixuda capa de morter, arribant a trobar quasi complet tot el decorat del semicírcol absidial, resultant-ne una interessant pintura mural ro-

(1) En 1320 documents sense importància donen el nom a la parròquia, titulant-la de *Sancti Saturnini de Osorio*, (C. F.: *Manual de Bernat Salat*, a III nones de setembre). Al segle XV estava ja fixat el nom da *Sancti Saturnini de Osoriomortuo*, éssent d'advertir que en la centúria anterior la parròquia de Sant Martí de Querós rebia la designació de Sant Martí d'Osormort. (Arx. de Les Planes de Collsacabra: Nota de Mossèn PERE BOFILL.)

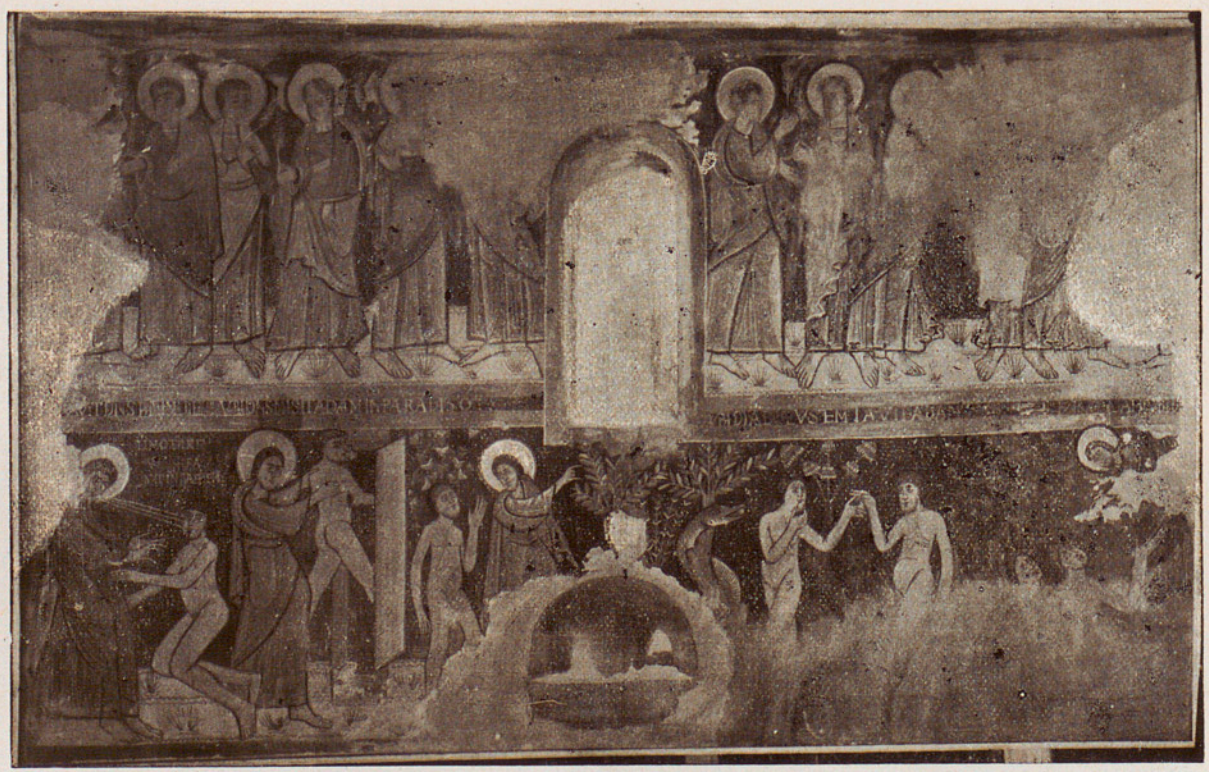
mànica, força completa, amb tot i que havia sigut picotejada quan se volgué amagar-la sota el barbre arrebossat. De la volta en quart d'esfera no pogué salvar-se'n gran cosa, ja que les humitats havien completat i potser antecedit a l'obra destructora dels homes. [1]

En la conca absidial sembla, no obstant, entreveure's-hi part de un gran òvol, que deuria ser l'auriola ametllada, contenint la figura del Pantocrator o de la Deipara. Potser fóra aquesta la que presidiria en el temple dedicat al Sant Apòstol tolosà. N'és d'això indici el fet de què, en una faixa que va entre la volta en quart d'esfera i el semicilindre s'hi trobin restes de llegendes molt aperduades, les quals fan referència a lo que va pintat més avall, però en la part mitjera, sobre la finestra que en altres temps proporcionava llum de sol ixent a l'interior del temple, s'hi distingeixen deixalles de uns mots en els que potser s'hi confegeix: ...GO MARIA. Un se fa la il·lusió de què en aquesta part superior de la cuberta absidial, no hi faltaven pas els símbols dels Evangelistes, ja que s'hi distingeix en la part inferior dreta quelcom simulant un brau.

El mig cilindre de l'absis porta, ademés del decorat de la socalada avui del tot perdut, dues faixes historiades, que farien cosa de 1'60 ms. d'alçada [Fig. 145]. En la zona superior s'hi regoneixen les imatges dels Dotze Apòstols, els quals vesteixen mantell molt folgat i túnica abundantment pleguejada, ostentant tots nimbe circular i molts d'ells un brot vegetal o palmeta, quan no un llibre en alguna de ses mans. Que són les figures dels evangelitzadors del món ho demostren llur número i el fet de què sobre el cap del primer del costat de la finestra, en la part de l'Epístola, s'hi trobin ben llegibles les lletres IACOB,

---

(1) Parlà d'aquesta pintura el periòdic *Gazeta de Vich*, als 15 de juny de 1915. (Any II, n.º 103).—També el *Butlletí del Centre Excursionista* de Vich, vol, II, p. 23-26.—Igualment la *Pàgina Artística de La Veu de Catalunya*, n.º 306, i l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* de 1915-20 p. 776.

(Clixé J. M. G.)

Fig. 145. — CONJUNT DE L'ABSIS DE SANT SADURNÍ D'OSORMORT

(De una còpia existent en el Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé J. M. G.)

Fig. 146. — CREACIÓ D'ADAM

Còpia de un detall de la decoració mural de Sant Sadurní d'Osormort
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé J. M. G.)

Fig. 147. — INTRODUCCIÓ DEL PRIMER HOME EN EL PARADÍS

(Còpia de un detall de la decoració mural de Sant Sadurní d'Osormort
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé J. M. G.)

Fig. 148. — EL CREADOR IMPOSANT EL PRECEPTE A ADAM

Còpia de un detall de la decoració mural de Sant Sadurní d'Osormort
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

que sens dubte al·ludeixen al prop parent de Crist, fill del Zebedeu.

En la zona inferior hi ha sens interrupció un seguit d'escenes referents als primers capítols del Gènessi. Començant per l'esquerra, o sigui per l'extrem de la part de

(Clixé J. M. G.)

Fig. 149. — EL PECAT D'ADAM i EVA
Còpia de un detall de la decoració mural d'Osormort
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

l'Evangeli, hi és la creació del primer home, expressada pel Creador alenant sobre la faç d'Adam, que s'alça de la terra on hi està agenollat i va del tot nú [Fig. 146]. La llegenda: ..AVIT DOMINVS HOMINEM DE, que va en sentit horitzontal sobre les figures, se completa amb els mots que van escrits sobre el cap d'Adam: LIMO TERRE ET INSPIRAVIT

IN FACIEM EIVS. Al costat, s'hi regoneix de faisó del tot gràfica al Senyor introduïnt a Adam a un portal, que deu ser el del Paradís [Fig. 147], conforme patentitza la llegenda: VBI DOMINVS MISIT ADAM IN PARADISO. Segueix el Diví Factor mostrant a l'home, ADAM, els arbres del

(Clixé J. M. G.)

Fig. 150. — ADAM i EVA DESPRÉS D'HAVER PECAT
Còpia de un detall de la decoració mural de Sant Sadurní d'Osormort
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

lloc de delícies i prohibint-li toqués el fruit de l'arbre del bé i del mal [Fig. 148]. En l'arbre vedat s'hi distingeix la serp enroscada, fent referència a l'escena venidora, en la que hi surt Eva tastant la poma i oferint aquesta fruita al seu marit per a què la provés, fent-li referència una inscripció dient: VBI DIABOLVS TEMTAVIT ADAM [Fig. 149]. Finalment hi ha un arbre sots el qual hi estan com arrau-

lits i amagats els primers pares, [1] conegut ja el seu pecat i nuesa [Fig. 150], apareixent-los en lo alt la representació de Déu amb nimbe crucífer qui els repren per sa desobediència. Les llegendes: VBI DIXIT DOMINVS AD ADAM VBI ES, i també el text: VBI ABSCONDERVNT ADAM ET EVA completen el significat.

Els colors que intervenen en aquesta pintura són ben pocs. Amb la cals que donava el blanc i servia de vehícol als demés, que són el vermell o mangra, el groc d'ocre i el negre, podia el pintor fer-hi combinacions que li servissin per donar riquesa i una certa brillantor al conjunt. Es d'advertir que les figures van posades sobre una representació de la terra, en la que s'hi distingeixen algunes plantes, restant lo demés del camper de una tonalitat uniforme, quasibé negra.

La pintura de Sant Sadurní d'Osormort demostra un cert avenç de l'art de la decoració. Per això creiem que deu posar-se entre les de finals del segle XII.

SANT MARTÍ DEL BRULL. — En el repeu del Montseny, mirant a la Plana de Vich, s'hi troba l'antiga parròquia de Sant Martí del Brull. L'església romànica, consagrada a mitjans del segle XI, entre els anys 1047 i 1062, tenia l'absis principal semicircular flanquejat per dos de més petits, que s'obrien en els costats de la nau. Consta que els tres altars que hi corresponien eren dedicats a Sant Martí de Tours, el preeminent, i a Sant Joan i Sant Miquel, els dos laterals. [2]

---

(1) Els caps d'Adam i Eva, avui són del tot esborrats, havent sigut objecte de un intent de robo, que de tota manera donà per resultat la mutil·lació d'aquesta part de la pintura. Vegi's *Pàgina Artística de La Veu de Catalunya*, n.º 569.

(2) Veure l'article titulat: *L'església del Brull i les seves pintures*, en *Estudis Universitaris Catalans*, v. III, pàgs. 325-330. Juliol-agost de 1909.—S'hi fa també referència en l'*Anuari d'Estudis Catalans*, 1909-10, p. 714. La *Gazeta Montanyesa* ne publicà també unes notes, que reproduí el *Boletín de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, v. II, p. 142. Maig-agost de 1909.

Uns excursionistes, que baixaven de una forada al Montseny, en la primavera de l'any 1909, es fixaren en què hi havia indicis de decoració mural en l'absis que restava amagat darrera el retaule major. El rector, Mossèn Jaume Vilaró, començà la feina de desencrostar l'arrebossat de guix i cals que tapava la policromia, resultant-ne així la troballa que motiva les presents ratlles.

L'absis de Sant Martí del Brull interiorment resulta força mogut de línies, tota vegada que després de la volta en quart d'esfera i un espai semicilíndric llis, presenta unes hornacines obertes en el gruix de la paret, cinc de elles encara conservades i que es pot judicar que anirien acompanyades de una altra a cada part de la hornacina central i les que hem de judicar serien segona i sexta, estaven perforades per unes finestres d'aspitllera, abocinades cap a l'interior i cap a l'exterior.

Aquest conjunt anava del tot decorat amb pintura. Refent amb la imaginació lo que resta d'aquella, pot dir-se que en la conca superior hi havia la figura de l'Omnipotent assegut en soli solemnial, presentant un llibre sobre son genoll esquer, mentres beneïa amb sa dreta. Algun indici permet suposar que el rodejava una auriola i que al seu costat hi anirien els alats símbols dels Evangelistes, veient-se encara en part el corresponent a Sant Joan.

En l'espai recte i vertical que quedava entre la volta i les hornacines hi són ben visibles algunes escenes del Naixement i Infància del Salvador [Fig. 151]. Es de suposar que començant per la part de l'Evangeli no hi faltarien les històries de l'Anunciació i Naixença del Messies, devent admetre's que a aquesta hi correspondria el cap nimbat de un home, qui estaria sentat i representaria Sant Josep, com a protector de la primera infantesa del Redemptor [Fig. 152]. Més visible resulta esser l'escena de l'Anunciació als pastors de la vinguda de l'Infant Jesús. L'àngel amb sa testa nimbada sembla dirigir la paraula a tres joves, dels quals el darrer porta cubert el cos amb

una espècie de mitra o capell alt [Fig. 153]. Seguia l'episodi de l'Adoració dels tres Reis, en els quals hi és ben coneixedora la corona quadrangular que cenyeix la seva testa, els que ofereixen sos dons a l'Infant Jesús, qui està assentat a la falda de Maria. La història següent sembla fer referència a la Circumcisió o Presentació del Fill de Déu al temple, tota vegada que d'ella se'n conserva part de la figura de la Mare, la qual està en actitud d'entregar el seu Fillet a un personatge del qual no es distingeixen més que els braços. Tot indica que encara hi hauria alguna

Fig. 151. — CRÒQUIS DE LA DECORACIÓ MURAL DE SANT MARTÍ DEL BRULL
(De un dibuix existent en el Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

altra figuració, avui del tot introbable. Es de notar l'estranyesa de què tot aquest cicle de imagineria relatiu a la vinguda al món del Messies promès, ressalta sobre camper que té pintades unes ratlles horitzontals que es creuen amb altres verticals, donant un fons a la semblança de un enreixat, que ostenta un toc o punt de color al mig de cada quadro.

Les hornacines presenten escenes dels primers capítols del Gènessi, resultant un paralel'lisme entre aquestes i les superiors de què hem parlat, tota vegada que les unes fan referència a la caiguda de l'home pecador i les altres a la dignificació de la humanitat pel Déu Home Redemptor. Els cinc ninxos actualment visibles i que donen tanta

gràcia a l'absis fan referència a la creació dels primers pares, el pecat d'aquests, l'acusació feta per Déu a Adam i Eva per haver mancat al precepte diví, el Senyor castigant al primer matrimoni despedint-lo del Paradís, després d'haver vestit a l'home i a la dona amb llargues túniques de pells, i finalment un àngel vetllant la porta de la mansió de delícies, mentre Adam treballa la terra i Eva està guanyant-se el pa filant. Tals cinc representacions ocupen les hornacines disposades de manera que les que tenen finestra no mutilin les figures, que mideixen cosa de 1'25 ms. d'alt.

Sota les mencionades representacions pintades en l'absis de la parròquia montsenyenca, hi resta una socalada que el pintor la proveí de una cortina blanca, formant amples plecs i amb quatre motius ornamentals diferents. Les columnes d'entre les hornacines i els espais plans són també decorades amb colors i faixes d'ornament.

La conservació de tota aquesta pintura mural és desgraciadament molt aperduada; els colors són rebeguts per les empastades de l'arrebossat, notant-se que donen encar una gama bastant extensa, en la que hi dominen el vermell, el groc, el blau, el gris, el blanc i el negre. El dibuix i el mateix color fan formar bon concepte de l'artista que posà en obra tal decoració monumental, que si bé no és del temps immediat a la dedicació de l'església, no sembla pas anterior als darrers anys del segle XII.

Són de notar certes coïncidències de dibuix entre aquesta decoració mural i la de Sant Sadurní d'Osormort. Sobretot els caps de les figures ofereixen punts de contacte innegables.

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 153. — L'ANUNCIACIÓ ALS PASTORS

Còpia de un detall de la decoració mural de Sant Martí del Brull
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 152. – EL SANT NATALICI i L'ANUNCIACIÓ ALS PASTORS
Còpia de un detall de la decoració mural de Sant Martí del Brull
(Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona)

BUADA. — En l'antiquíssima església rural ampurdanesa de Buada, que té part de la construcció amb arcs de ferradura [1] i que res demostra millor les mudances que ha sofert en el transcurs dels segles, que els canvis d'advocació (que en l'actualitat és la de Sant Julià, i abans fou la de Sant Feliu i també la de Sant Joan) s'hi han regonegut vestigis molt poc visibles de una antiga pintura mural, que ornava la volta i paraments laterals de la seva navada que sembla més antiga.

Ha tractat d'ella l'arquitecte gironí Rafel Masó i Valentí, [2] el qual, amb raó, ha comparat la religiosa iconografia buadenca amb la de Sant Martí de Fenollar. Com en aquesta, ocupa la part mitjera i més enlairada de la volta la figuració del Pantocrator [Fig. 154], sentat en arc de glòria, cenyit per una auriola apuntada, i de la qual es veu la seva destra en actitud benedictòria i el seu mantell que forma grossos plecs; deixant veure també la túnica. S'endevina que li farien homenatge, posats en els triangles inclosos dintre el rectangle que tanca tota la composició, els animals al·lusius als Evangelistes, dels quals s'entreveuen els dos inferiors.

Farien costat a la representació de l'Omnipotent unes amples faixes que baixarien aparellades en el costat, éssent versemblant que, en dues tòries de sis cada una, fessin relació amb l'Apostolat, que fóra representat per figures vestides amb mantell i túnica, les quals estarien assegudes en un banc amb coixins i tindrien sengles llibres a la mà i el corresponent nimbe al voltant de la testa.

En la faixa inferior, a la part de l'Evangeli, s'hi ha volgut regonèixer l'Anunciació als pastors de la Nativitat de Crist i l'establia de Betlem, amb el llit on reposa la Mare del Salvador. Cinc hornacines ornen aquesta part de

(1) PUIG FALGUERA i GODAY: *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. I, p. 374.—GÓMEZ MORENO: *Iglesias Mozárabes*, p. 51.

(2) *Pàgina Artística de "La Veu de Catalunya"*, n.º 495, corresponent al 10 d'octubre de 1919.—Existia l'església de Buada, en 1017.

la pintura en la qual, si realment s'hi té de veure la promulgació de la bona nova als pastors, aquesta resultaria indicada per un àngel dret, al qual presten homenatge d'adoració dues figures agenollades i amb nimbes, una a cada costat.

En la part de l'Epístola, en l'espai que resta lliure, abans que una finestra, s'hi ha volgut regonèixer una escena relacionada amb la Nativitat del Salvador, de impossible precisació, i l'Encarnació del Verb, de la qual es fa visible la mà de l'arcàngel Sant Gabriel i una ombra de la Verge escollida, qui està dreta i en actitud de humil conformitat amb el missatge de l'Angel. Hi ha indicis de què espaiava totes aquestes composicions una gran orla en sentit transversal, de la qual se'n distingeixen quatre medallons circulars, en els quals hi van bustes de imatges santes. Es difícil precisar més aquestes històries i també poder bastir sobre d'elles una opinió raonada respecte a l'època en què foren fetes pels pintors.

El senyor Masó les atribueix a finals del segle XI, però nosaltres no podem deixar de manifestar la sospita de què es tracta de una pintura mural posterior almenys de un segle i deguda a un bon artista, molt influit per una corrent bizantinista.

Els colors dels quals queden vestigis són el vermell, el groc, el blanc, el negre i el blau. Els campers són en amples faixes.

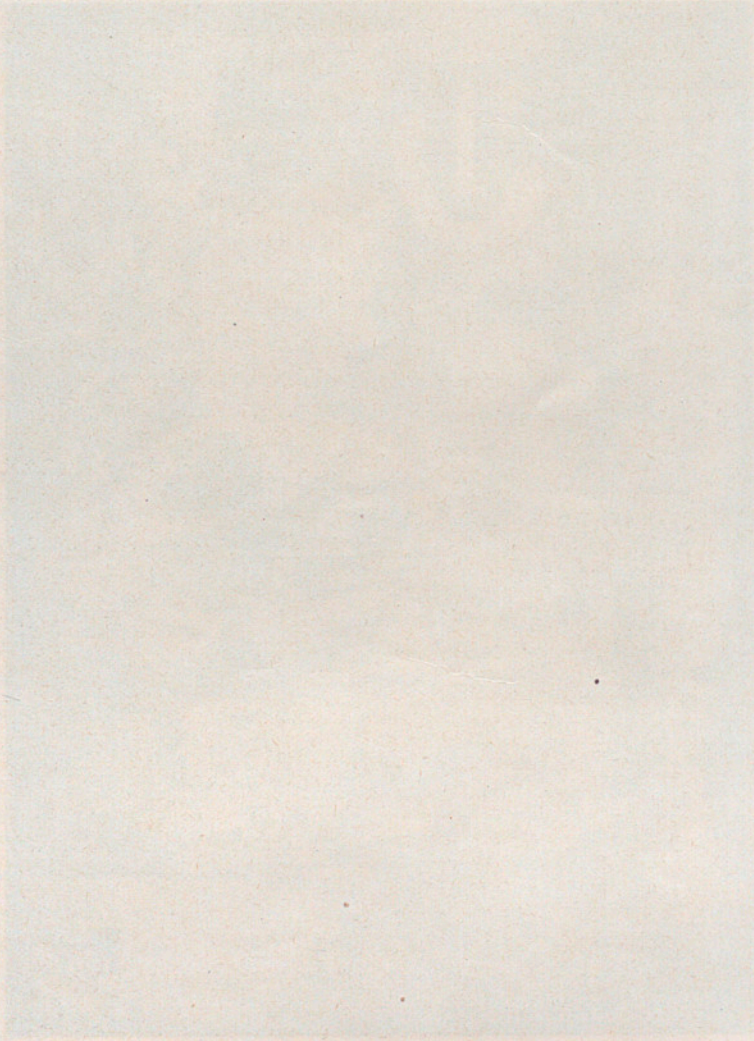
MARMELLÀ.— En l'església dita el Castellet [1] hi ha restes de pintures murals que semblen obra de un artista, no molt apte, la qual cosa unida a la pèssima conservació fa de mal classificar-les. La part pintada és l'absis i una secció de la volta de canó. En el primer s'hi entreveu, dintre una auriola elíptica gairebé rodona, una figura asseguda amb els braços alts, i al dessota, sens alineació possible, alguns personatges indexifrables. En la volta

(1) Vegi's *Els Trescentistes*, vol II, p. 93.

(Clixé del Mus. d'A. i A. de Bar.)

Fig. 154. — CONJUNT DE LA DECORACIÓ MURAL DE BUADA
Còpia del Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona

(Clixé Mas)

Fig. 155. — ABSIDIOL DE SANTA MARIA DE TERRASSA

s'hi veuen figures de diferent tamany, alades com àngels, en quatre zones, dues per part superposades, trobant-s'hi també un arbre que podria donar indici de una tosca representació del pecat d'Adam i Eva.

SANTA MARIA DE TERRASSA. — Aquesta església, si bé d'ascendència més antiga, fou refeta al començament del segle XII, essent consagrada en 1112, sabent-se que tenia decoració mural en el seu absis.

En aquest hi ha restes de una decoració gòtica trescentista, que deixa veure en la conca la Coronació de la Mare de Déu, després de la seva gloriosa Mort i Assumpció, episodis que estan més avall, veient-se entre les figures un personatge pregant, que és possible que fos l'ofertor de la pintura. Va servir de base a aquesta, notant-se'n els indicis, altra decoració mural de la qual sols es pot constatar l'existència. [1]

Al practicar-se, en 1917, treballs per a la restauració oportuna de l'església mateixa de Santa Maria, una de les de l'agrupació interessantíssima de Sant Pere de Terrassa, s'hi trobà en el fons del creuer de la part de l'Epístola i no pas ben al centre, una espècie de ninxo o absidiol obert en el gruix del mur i de molts anys aparedat. Aquesta capella, de disposició menor que un semicircol, va vorejada per un petit espai pla que en la part superior s'aixeca bon xic sobre la conca en secció d'esfera [Fig. 155].

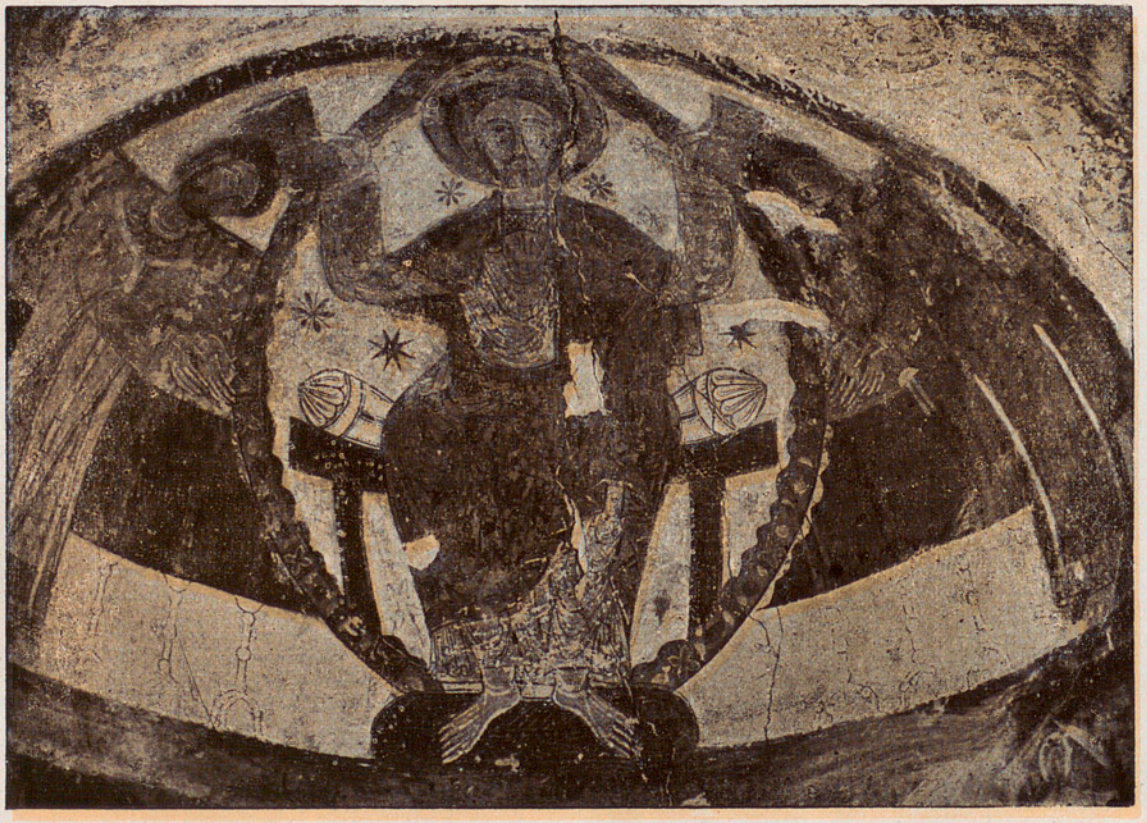
En aquest marc exterior s'hi nota, allà on ha estat conservada, que solament l'arcuació va decorada amb un enfilall de cèrcols que s'interrompen per donar lloc a la presència de dos angelons en actitud de volar, els quals aguanten un drap blanc, al centre del qual s'aixeca un nimbe circular, que en el seu camper hi té una mitja figura humana en deficient estat de conservació, però a la qual se li veuen distintament els braços extesos en actitud de pregar.

(1) J. P. i C. *Anuari de l'Institut d'E. C.*—1915-20, p. 773.

Aquí, doncs, hi tenim una representació de una ànima santa a la qual els àngels duen a la glòria perdurable.

La conca absidial mostra la representació de l'Omnipotent, assegut en banc ricament encoixinat [Fig. 156], habillat, com de costum, amb túnica i mantell i posats sos peus sobre un altre coixí. Aquesta representació va ficada dintre auriola elíptica, ornada inferiorment d'ondulacions de glòria, sebressortint en el fons algunes estrelles i les lletres *alpha* i *omega*. El Pantocrator no està aquí de la manera acostumada, beneïnt amb sa dreta i sostenint el llibre de l'Evangeli amb l'altra mà, sinó que aixeca els seus braços sostenint dos llibres oberts, els quals posa sobre el cap de les dues figures que, en actitud reverend, estan dretes una a cada costat, les quals ressurten sobre camper a grans zones de diferents colors. La figura de sa dreta porta tonsura clerical i pel a la barba no molt llarg, vestint tots els ornaments sacerdotals d'àmit al coll, alba, tunicel·la, amb ampla faixa inferior, estola, maniple i casulla sobre la qual s'hi troba, amb tots els detalls, el pal·li arquebisbal blanc sembrat de creus. Es especial que aquesta figura i també la de l'altre costat, que va habillada de diaca, no duen pas la testa nimbada. Potser tingui això una explicació en el fet de què, no tenint-ne de portar la segona, el pintor cregués que podia prescindir-ne en l'altra. En els espais lliures, entre les tres figuracions damunt dites, hi apareixen com posats a terra set canalobres amb sos corresponents ciris acabats en punta, dels quals tres són a la dreta de Crist i els demés a l'altre costat. Aquests canalobres són del tot semblants als que avui dia veiem en museus i col·leccions, fets de ferro i constituïts per tres peus amb genollera, tija de tres nusos i arandela superior. La seva presència en aquest lloc està motivada per una referència al text de l'Apocalipsis, que descriu els set canalobres d'or posats davant el soli de l'Omnipotent. [1] La com-

(1) *L'Apocalipsis*, I, 12, 13, 20 i II, 1.

(Clixé Mas)

Fig. 156. — EL PANTOCRATOR

Defall de la decoració mural de l'absidiol de Santa Maria de Terrassa

(Clixé Mas)

Fig. 157. — MARTIRI DE SANT TOMÀS DE CANTORBERY

Detall de la decoració mural de Santa Maria de Terrassa

(Clixé Mas)

Fig. 158. — MARTIRI DE SANT TOMÀS DE CANTORBERY

Detall de la decoració mural de Santa Maria de Terrassa

(Clixé Mas)

Fig. 159. — SEPELI DE SANT TOMÀS DE CANTORBERY
Detall de la decoració mural de Santa Maria de Terrassa

posició està closa en la seva part inferior per una altra faixa, en la qual s'hi veuen indicis de lletres que es continuen en tot l'arc posterior de l'absidiol.

Al dessota, en la part vertical, s'hi refereix gràficament el martiri de un sant, desenrotllant-se la gràfica narració per tres episodis, que no van pas amb solució de continuïtat, ni separació de cap mena. Començant per l'esquerra de l'espectador, s'hi troba un benhaurat pontífex amb mitra, bàcul, casulla i demés ornaments, el qual va seguit de un seu diaca i al qui escometen tres soldats, dos dels quals el signen amb gest de insolència, mentre que l'altre està en actitud de desenvainar son glavi [Fig. 157]. Es de notar que el pontífex porta mitra de dos corns, collocada de manera que aquests s'aixequen pels costats de sa cara. En la part mitjera hi va altra història, en la qual hi apareix el mateix sant bisbe al qual tres saigs estan immolant [Fig. 158], havent-n'hi un al davant que branda sa espasa mentre que un altre de un tall li lleva el coll, i un tercer el subjecta posant-li brutalment les mans sobre el pit. [1] La mitra del prelat volèia per l'aire, distingint-se en ella les fimbries o infules, que baixen de un dels corns de la mateixa, veient-se també el bàcul que li escapa de les mans i rodola per terra. L'espasa que sega el coll del màrtir resta torçada pel contacte i la força que ha de fer al separar la testa veneranda. Finalment, l'últim episodi reconta el sepeli del sant confessor de Crist [Fig. 159], portat a cap per dos clergues, que vesteixen hàbits talars i una mena de capeta curta, els quals posen reverentment les santes despulles dintre una caixa, que es presenta ornada d'arcuacions i té sa obertura vorejada per una orla de pedreries, i la qual sostenen enlaire uns peus a manera de columne-

(1) No és ben clar si aquest resulti esser el diaca qui així sostindria el cos del màrtir, rebent a la vegada ell una ferida en el braç esquerra. La testa quan cau sembla que ja tenia tallada la part superior del crani, per la qual cosa el cervell va per terra.

tes d'aspecte metàl·lic. Sobre les santes relíquies amortallades s'aixeca, sostinguda per dos àngels, una figureta indicadora de l'ànima benaurada, la qual munta cap al cel posada sobre un ric llenç, que és aixecat pels dos esperits angelicals. Una llegenda espàia inferiorment aquest conjunt, deixant llegir solament: .....THOMAS BON..... NVS SANCTA PLVS VALET ARTE SVA.

La capella presenta encara un fris ornamental, en cinta pleguejada en dents de serra, veient-se també més avall la figuració de un drap blanc ricament orlat i abundós de pleguejats el qual, al simular en sa part superior les arcuacions de la seva suspensió, deixa llegir: ...M ...PRO XPRO... SPOLIARI NON DVVITAVIT..... VIVIT CVM..... MAS QVEM SEMPER AMAVIT.

Aquesta interessant iconografia està plena de detalls de gran importància. Ademés dels habillaments clericals, que li són representats amb gran exactitud i veritable riquesa, hi ha els vestits dels butxins els quals resulten altament pintorescs i poc usats. Aquests darrers no porten pas un armament defensiu de malla de ferro o metall, sinó túniques curtes, de una de les quals penja fins a terra un ample sarrell de cintes, que en la realitat debien esser força inconvenients per a facilitar el moviment corporal. Les armes ofensives són també reproduïdes amb luxe de detalls, respecte a la seva suspensió, empunyadures, vaines i fulles, éssent també important la forma i decoració del sarcòfag, on és reclosa la relíquia del màrtir.

Les llegendes copiades, encar que no siguin completes, donen el nom de un Sant Tomàs, que no és altre que el qui fou bisbe de Cantorbery, anomenat Tomàs Becket, qui fou assassinat pels sicaris del rei Enric II d'Anglaterra, als 29 de desembre de 1170, mentre estava en la seva catedral assistit de son diaca Eduard Gruin. Els assassins foren quatre, seguits de gent armada, la qual no figura pas en la composició.

El culte al sant màrtir cantorberyés fou propagat arran de la seva mort per tot el món cristià, i més encara

(Clixé Cassanyas)

Fig. 160. — CONJUNT DE L'ABSIS PRINCIPAL DE BARBERÀ

(Clixé Casanyas)

Fig. 161. — VISTA PARCIAL DE L'ABSIS DE BARBERÀ

després d'haver-lo canonitzat el papa Alexandre III, en març de 1173.

Així consta documentalment que, als 29 de desembre de 1186, ja hi havia altar dedicat a Sant Tomàs, màrtir, en la catedral de Barcelona, havent-lo consagrat en tal diada el prelat barceloní Bernat de Berga, a precs del canonge Pere de Ripollet, qui establí també aleshores un benefici, constant diferentes donacions i ofertes, sobretot en els anys que anaven des d'aquella dada fins a la fi de la dotzena centúria. [1]

Prova d'aquesta devoció que el món cristià posà envers el sant màrtir, és l'estima en què foren tingudes ses relíquies, de les quals se'n disputaren l'adquisició moltes esglésies, originant-se d'això la creació de repetides arquetes d'aram esmaltat i daurat, fetes a Limoges, i de les quals n'ha donades a conèixer vàries l'Ernest Rupin. [2]

D'aquest entusiasme primerenc de devoció envers Sant Tomàs n'és també demostració la pintura de l'absidiol de Santa Maria de Terrassa, la qual creiem que pot bé atribuïr-se a finals del segle XII. En ella el pintor s'hi mostrà més intencionat que correcte, emprant-hi amb profussió els colors blanc, negre, ombra, vermell, groc, blau i verd. [3]

---

(1) JOSEP MAS, PREV.: *Rúbrica dels Libri Antiquitatum*, núms. 2174, 2188, 2214, 2219, 2220, 2222, etc.

El testament d'Anfós I de Barcelona, dictat en desembre de 1194, fa un llegat de un càlzer i de un encenser també d'argent i de un pixis del mateix metall a l'església londinenca de Sant Tomàs de Cantorbery: *Sancto Thomae de Cantaurio ecuum caliceum et turibulum de octo marchis argenti et pixidem de una marcha.* (PRÓSPER DE BOFARULL: *Los Condes de Barcelona vindicados*, vol. II, p. 221.

(2) *L'Oeuvre de Limoges*, p. 396 a 399.

(3) Estudiàrem aquesta decoració mural en la *Pàgina Artística de "La Veu"*, n.º 406, corresponent al 29 d'octubre de 1917, havent-ne tractat també aleshores Don JOSEP SOLER i PALET en la *Secció Artística* de *"La Vanguardia"* i en la Revista *Museum*, v. V. pàgs. 295 i següents, i finalment en el *Butl. del C. E. de Catalunya*, 1919, pàgs. 24-36 i 45-58. També donà la deguda importància a tals pintures En JOAN SACS en *Vell i Nou* i Don JOSEP PUIG i CADAFALC en l'*Anuari de l'Ins. d'E. C.* 1915-20, pàgs. 772 i 773.

BARBERÀ.—En la regió del Vallès prop de Sabadell, s'hi troba l'església de Barberà o Barbarà que sembla resultar una vella construcció romànica del segle XI, de una nau amb creuer a manera de nau transversal a la qual s'obren els tres absis. [1]

En el creuer o transcepte i en els absis s'hi ha descobert primitiva decoració pictòrica, al darrera dels retaules i sota arrebossat i pintures modernes.

La decoració de l'absis principal, en la part que ha estat possible fer reaparèixer, s'hi veuen interessants detalls de sagrada iconografia, que provarem d'exposar breument, valent-nos principalment de uns estudis donats a l'estampa pel Director del Museu Diocessà de Barcelona, Rnd. Llic. Manel Trens [2] [Fig. 160].

La conca en quart d'esfera gairebé no conserva més que indicis de la vella pintura, en la qual s'hi entreveu l'auriola de costum rodejada dels símbols dels quatre Evangelistes, dels quals hi són visibles els dos inferiors, amb el brau i el lleó, símbols de Sant Lluc i Sant Marc. Vora el primer s'hi llegeix: LVCAS. Dintre l'auriola s'hi ha cregut regonèixer la representació del Pantocrator, per més que creiem que hi deuria haver hagut la Theotocos, amb el Nen Jesús sobre la falda, tota vegada que la figuració del Senyor ja presidia en altre lloc de la mateixa església.

---

(1) PUIG FALGUERA i GODAY: *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. II p. 248-50 i 51.

(2) Veginf-se els articles que referents a les pintures de Barberà insertà la *Pàgina Artística de "La Veu de Catalunya"*, n.º 469, dia 17 de febrer de 1919 i en la revista *Vell i Nou*, època 2.ª, any I, vol. I, n.º 9, desembre de 1920, p. 318 i següents. Pot veure's també el resum degut a Don JOSEP PUIG i CADAFALC, en l'*Anuari de l'Ins. d'E. C.* 1915-20, p. 772.—Ultimament n'ha tornat a tractar, completant la descripció amb nou descobriment, el Rnd. MANEL TRENS ja esmentat, en la *Gaseta de les Arts*, 15 de juliol de 1925, any segon, n.º 29.

La revista *Nostra Comarca*, butlletí del Centre Excursionista del Vallès, de Sabadell, dedicà el n.º 2 vol. III del seu Butlletí, corresponent a setembre de 1925 a les pintures murals de Barberà, donant algunes notícies històriques d'aquesta església i reproduïnt l'article de Mossèn Trens insert en la *Gaseta de les Arts*.

Al dessota d'aquesta representació hi ha un meandre o greca, en forma de senzilla cinta espaiant la composició.

La part absidial semicilíndrica anava repartida en tres amples faixes horitzontals i contínues de cosa de 1'45 ms.,

Fig. 162. — CROQUIS PARCIAL DE LA DECORACIÓ MURAL DE BARBERÀ

d'alçada cada una d'elles, de les quals la inferior donava la típica imitació de draperia que tantes vegades hem anotat en altres absis [Fig. 161].

La faixa superior, pel que es veu, donava una sèrie d'escenes relatives al Naixement de Crist. No es veu pas la primera, que deuria esser l'Anunciació, que és de creure no faltava en aquest conjunt, que ara s'inicia amb la Visi-

tació [Fig. 162], exposada mitjançant les figures de la Verge i Santa Elisabeth, habillades amb llargues túniques, abraçades i com petonejant-se. Segueix la figuració del Sant Natalici, que degué tenir lloc dintre un cubert amparat per encabellada triangular, emmarlatada de igual manera que les dues parets que la volten. Sota aquesta edificació s'hi veu un llit en el qual hi està ageguda la Verge Maria, del tot vestida [Fig. 163], però també tapada per les robes de un llit en el qual no hi falten el coixí i els quatre petges terminats en sengles boles o esferes. La Verge presenta sa mà esquerra, que li fa de sosteniment a la testa, al mateix temps que amb l'altre braç estirat senyala al seu espòs qui està assegut vora sos peus, apoiant sa testa sobre la mà esquerra.

El Diví Nadó resta fora cubert, però sobre una de les parets de què s'és feta menció, ficat dintre una mena de cove semiesfèric, vora del qual no hi falten els caps del bou i la mula. El Jesuset ostenta nimbe crucífer i va embolcallat dintre els amples plecs de una draperia, més que no pas reclòs dintre uns enfaixats.

Passada una finestra, que va vorejada de unes peces en forma de quadrànguls i presenta en la seva escaixada un motiu geomètric de línies curves, s'hi continua altre episodi de la Nativitat o sigui el rentatge del Diví Infant [Fig. 164], per dues dones que se serveixen de una mena de cubell encesclat i aixecat de terra per tres petges. L'escena aquesta té lloc sota una mena d'edicol de coberta semicircular [Fig. 165], emmarlatada i arquitrabada. Ens trobem aquí en plena influència dels Evangelis apòcrifs que tanta importància tenen en l'exposició del cicle iconogràfic referent al Natalici del Senyor. Les dues dones, Zelemi i Salomé, renten dintre la conca, en la qual s'hi ha volgut entreveure un símbol del Baptisme, al Jesús Infant, qui està dret, nú i amb nimbe crucífer. Una mena de torra, amb un portal en el qual s'hi veu oberta una de les seves ventalles, en la que s'hi noten els perns travessers de ferro, limita aquest epi-

(Clixé Cassanyas)

Fig. 163. — EL SANT NATALICI

Detall de la decoració mural de Barberà

sodi, el qual va seguit de l'anunci del Naixement del Messies als pastors. Compon aquesta escena la figura del diví missatger que sembla portar en una de ses mans la verga dels embaixadors, mentre amb l'altra es dirigeix a una agrupació de cinc persones, veient-se al davant

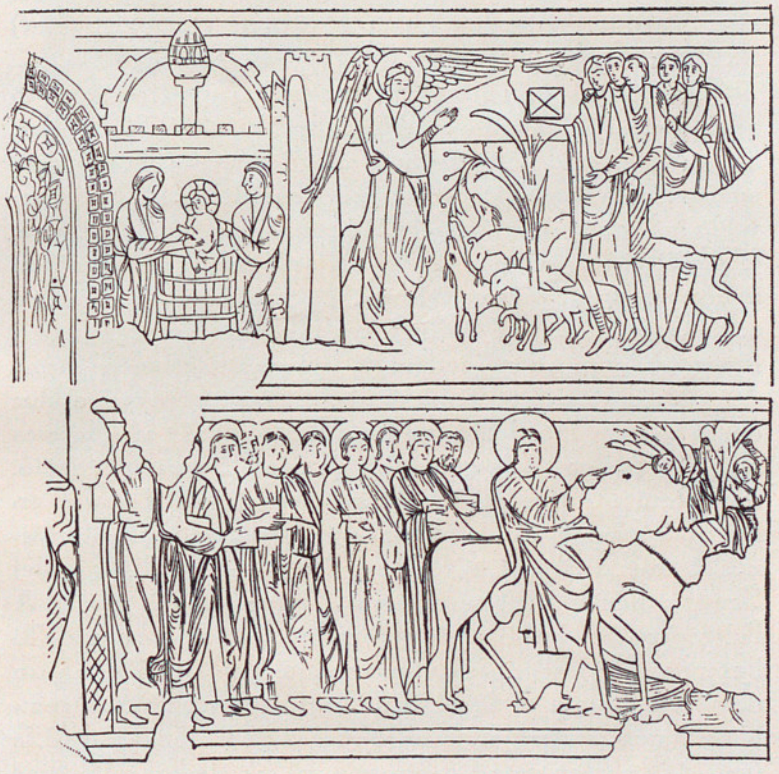

Fig. 164. — CROQUIS PARCIAL DE LA DECORACIÓ MURAL DE BARBERÀ

d'aquestes i a sos peus el remat d'anyells, un dels quals aixeca son cap i s'enfila quan pot, per menjar a un arbrissó que hi ha entremig de uns i altres. Es aquest l'únic detall de caràcter pintoresc i de color popular que es troba en una escena a la qual era costum donar un aire eminentment naturalista. Els pastors en la pintura de Barberà

semblen més uns personatges ciutadans, que escolten un embaixador imperial, que no pas uns pastors ocupats en les feines pròpies del seu ofici. No es veu pas res més en aquesta primera part, que anava superiorment espaiada per un fris en el qual hi havien inscripcions al·lusives a aquestes escenes. De la inscripció se n'ha pogut llegir algun fragment que diu: .....QVI REGNA....., VBIQVE..... (Bet) HLEEM..... PASTORES BETHLEEM VENERVNT (of) FERRE.....

Al dessota, en l'altra faixa historiada, s'hi continua en part el cicle iconogràfic referent a la Nativitat del Senyor. Primerament, sota una mena d'edicol rematat en arcuació emmarletada, s'hi distingeix en deplorable estat de conservació un personatge assegut en pompós soli de tisora, [Fig. 166] del qual se'n veu bé un dels braços rematant en figura de drac, personatge qui vesteix mantell i túnica curta, sots la qual es distingeixen els peus entrecreuats i reposant sobre un subpedani o banquet també en forma de doble drac, qui té la mà esquerra dirigida envers el lloc on hi han els Tres Reis que acudiren a adorar al Messies nascut a Betlem, dels quals sols un sembla parar-li atenció. Aquí tenim una referència a la intervenció d'Herodes en l'episodi evangèlic dels Màgics que anaren desde llunyanes terres d'Orient a fer son homenatge a l'Ungit del Senyor, oferint-li els seus dons d'or, encens i mirra. A l'altre costat del tirà de Judea, sembla entreveure's-hi l'extremitat inferior de un personatge que devia esser un dels Reis, ja que en l'escena que estem descrivint no sembla pas que puguen esser en aquesta part de l'absis. Els tres Reis porten grans conques a la mà, descoberta, fent referència als seus dons, vestint tots ells mantell descobert sobre l'espatlla dreta, túnica fins als genolls i corona rematant en triangle, tal com acostumen a portar els monarques carovingis representats en les velles miniatures. L'agrupació de la Mare de Déu amb el Fill als braços, rebent els presents dels adoradors que estan tots ells drets, és ben poc conservada, ja que ocupava un lloc sota la finestra, la qual fou antigament allargada, a fi de què dongués

(Clixé Mas)

Fig. 165. — EL LAVATORI DE JESÚS INFANT

Detall de la decoració mural de Barberà

(Clixé Mas)

Fig. 166. — HERODES i ELS TRES REIS

Detall de la decoració mural de Barberà

(Clixé Mas)

Fig. 167. — ENTRADA DE CRIST A JERUSALEM

Detall de la decoració mural de Barberà

més claretat a l'interior de l'església. De tal agrupació de Maria i el Jesuset sols se'n pot constatar l'existència pel que resta dels genolls de la primera, i del braç en actitud de beneïr del segon. Segueix la mateixa faixa donant la història de l'entrada de Jesús a Jerusalem el dissabte abans de la Pasqua.

Es curiós que, contra el que s'acostumava en la pintura antiga, l'artista hagi donat tanta importància als Dotze Apòstols que segueixen a Crist, habillats amb mantell i túnica llarga [Fig. 167], llibres a les mans i nimbe en sa testa. Jesús, que llueix nimbe de major diàmetre, va muntat sobre el polli, distingint-se vora el cap d'aquest una palmera en la qual hi han dos nois enfilats i ovirant-se a terra una draperia que devia posar algú més per a què servís de catifa al Fill de David. La composició s'interromp en el lloc on devia haver-hi la ciutat i els seus habitants que acudiren a presenciar el triomf de l'Ungit del Senyor.

Amb això queda exposat tot allò que es veu en l'absis principal de Barberà. Farem notar que les històries sobressurten al damunt del camper a amples zones de divers color, i que la finestra té pintades les vores i el gruix del mur. L'absis aquest té una secció que forma el presbiteri de l'església, més ample i alt que no pas aquell, element que anava també decorat per pintures que avui estan en deplorable estat de conservació, distingint-se no obstant, a cada cantó, un personatge assegut de tamany natural. Vora del costat de l'Evangeli s'hi llegeixen aquestes paraules: FECITAVERNACVLVM i també HAIVM, i a l'altre costat HAIN. Potser aquestes figures representaven Moisès i David, els quals estarien col·locats simètricament al costat de una corona honorífica que devia fer referència a l'Arca de l'Aliança.

En la part vertical d'aquest mateix presbiteri hi ha la figuració d'Adam i Eva, menjant la fruita de l'arbre prohibit [Fig. 168]. Adam està en actitud parada i Eva arrenca la fruita de l'arbre del Bé i del Mal, arbre en el qual hi va

enroscada la serpent diabòlica. El demés que hi havia inferiorment està en tan mal estat de conservació, que és del tot indesxifrable el seu significat.

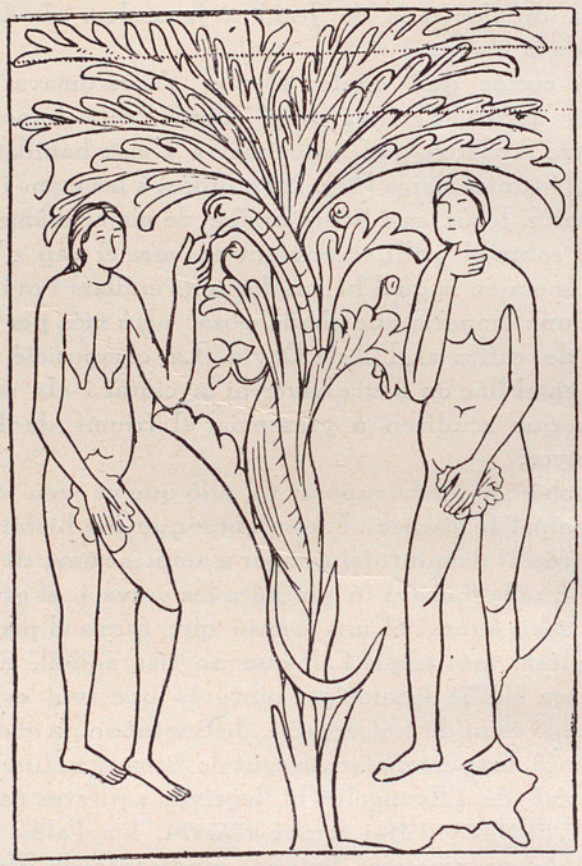

Fig. 168. — EL PECAT D'ADAM i EVA
Croquis de una de les pintures murals de Barberà

El creuer té volta de mig punt que segueix la navada única de l'església. Les pintures que ornaven aquesta part del transcepte, estan molt mal parades, però pot dir-se quin era el seu significat. Ocupava el centre la represen-

(Clixé Mas)

Fig. 169. – ELS ANCIANS APOCALÍPTICS
Detall de la decoració mural de Barberà

tació, major que de tamany humà, del Pantocrator qui sèia en sitial encoixinat dintre unes aurioles circulars en les quals s'hi veuen reminiscències de l'arc de Sant Martí. Aquesta imponent representació vestia túnica i mantell, posat aquest com una toga, circumdant la seva testa nimbe crucífer i sens dubte devia beneïr amb sa destra i mostrar també el llibre de la Llei sobre son genoll esquer. La triple auriola mostra, arran mateix de la circumferència exterior, unes línies ondulants que tenen la significació de núvols. Al voltant prestaven homenatge a la Divinitat els Vintiquatre Vells de l'Apocalipsis, que alcen una copa en forma de càlzer i sostenen un instrument musical de cordes, semblant a un violí. No es veuen pas totes les vintiquatre figures, ja que les de la part de l'Evangeli desaparegueren a causa de la humitat [Fig. 169]. De les deu que són visibles pot formar-se idea de la llur col·locació, advertint-se que les dues figures que ocupaven el lloc sota els peus del Creador i les dues que anaven sobre el cap, restaven encarades, mentre que les deu de cada costat anaven disposades la una darrera l'altra. Aquesta al·lusió als Ancians de l'Apocalipsis té de curiós la indumentària de les figures que llueixen corona i nimbe en el seu cap, i mantell i túnica curta la qual deixa veure en els braços una espècie de camisa estreta i ratllada. Restava encara espai per altres figuracions que avui dia no existeixen, arribant-se a veure vers la part de l'Evangeli un àngel fins a mig cos, amb les ales extenses i brandant un glavi, la qual cosa potser féia referència a l'Arcàngel Sant Miquel, el qual debia tenir, fent-li joc a l'altra part, la figuració de Sant Rafael o Gabriel.

També es veuen restes de pintures en l'espai fronter de damunt de l'absis, entre la semicircumferència d'aquest i la de la navada a què acabem de fer referència. Aquí s'hi troben dos personatges agenollats en actitud d'adoració davant de quelcom invisible. En l'altra elevació entre la volta absidial i la del presbiteri hi havia motius d'ornamentació vegetal estilitzats.

Ben digne d'esment és també la decoració de l'absidiol de la part de l'Epístola [Fig. 170]. Pel que d'ella pot

(Clixé Mas)

Fig. 170 —CONJUNT DE L'ABSIDIOL DE LA PART DE L'EPÍSTOLA DE BARBERÀ

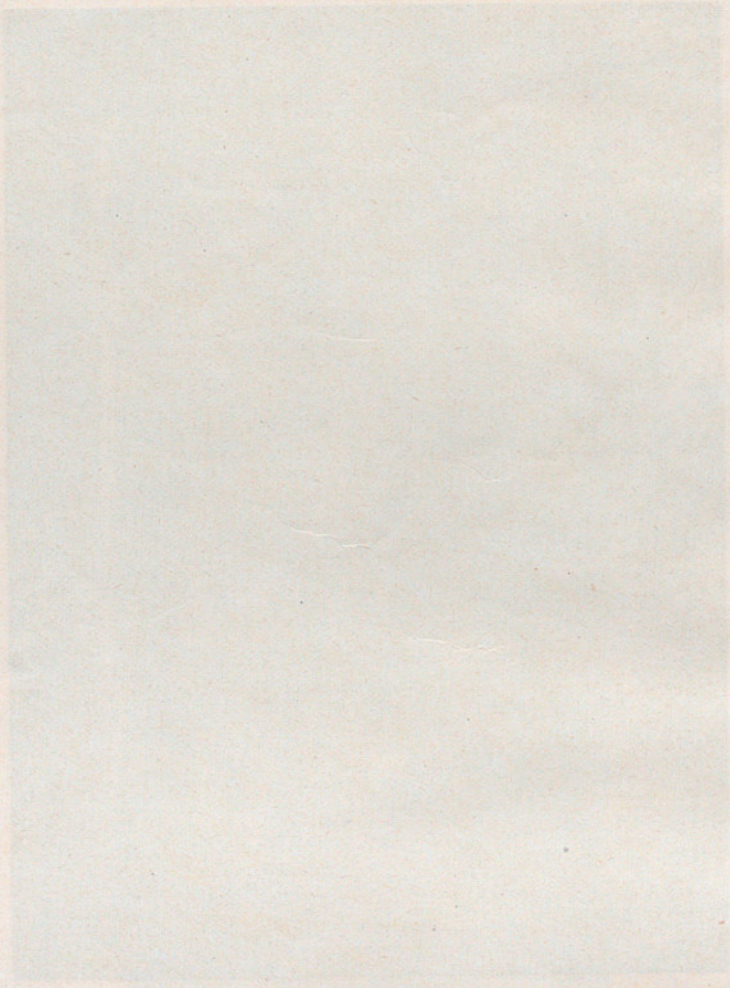
dir-se devia estar dedicada als Apòstols Sant Pere i Sant Pau. La volta en quart d'esfera apenes deixa formar-se idea

(Clixé Mas)

Fig. 171. – EPISODI DE LA VIDA DE SANT PERE

Detall de la decoració mural de Barberà

de què allà hi havia hagut una gran figura asseguda que segurament devia esser el Pantocrator, del qual se'n veu el peu dret, que baixa fins a passar el límit ordinari de tal representació. A cada costat de la gran figura s'hi veu un arbre, que un no pot pas dir si és fent referència a les oliveres de què parla l'Apocalipsis. En la franja inferior hi resta algun indici de una inscripció referent al Príncep dels Apòstols, de la qual sols s'ha pogut llegir:. ....ISTE CE..... LVMINI SOLIS PETRVS HIC.....

Sota la inscripció comença la part vertical de l'absis, que no ofereix pas una ordinació simètrica, com era de costum. A la mà esquerra de l'espectador s'hi troben dues escenes. En la superior s'hi veu el Sant Príncep dels Apòstols, barbat i sostenint una gran clau. Al costat de l'Apòstol hi ha altra persona nimbada i entre els dos un altre personatge. En lloc proper s'hi obra una mena de portal, del qual ixen set figures d'homes i dones. [Fig. 171]. Un es pregunta si podria veure-s'hi aquí el miracle de la curació del coix davant de la porta daurada de Jerusalem, o bé algun episodi de la llegendària punició de Simó el Màgic. Al dessota s'hi veu altra escena gairebé del tot perduda, quedant-se només dues figures nimbades, les quals van sobre un fons de ratlles blanques ondulant sobre un vert fosc, la qual cosa s'acut desseguida si podria significar l'aparició de Jesús sobre les aigües i Sant Pere, dirigint-se vers el seu mestre, caminant per damunt de les ones del mar.

Una finestra ocupa lloc en aquest absidiol dividint-lo en dues parts desiguals, de les quals la menor és la que va a ocupar-nos. Tal finestra atramujada ofereix també indicis de policromia en els seus paraments, desenrollant-s'hi un brot serpentejant, formant rinxols i volutes. Les parets absidials estan ocupades per les figuracions del martiri dels Apòstols Sant Pere i Sant Pau. En la part superior hi ha el martiri del Príncep dels Apòstols [Fig. 172] el qual vesteix túnica, i està clavat de cap per avall en una creu, donant una escena del tot desproveïda de pers-

pectiva, ja que fa l'efecte de què l'instrument del suplici resta penjat en l'aire. Hi han també els dos butxins que estan ocupats en la feina de fixar-li els peus amb uns claus, havent-los el pintor col·locat de manera que ocupen en la part superior, als costats de la creu, un espai lliure, veient-se'ls enfilats sobre la creuera on estan fixats els braços del fidel servidor de Crist. Aquests butxins estan en actitud de mostrar-se aferrissats en la seva sinistra feina, alçant un gros martell, vestits de túnica curta que deixa veure bé els gambals i les sabates.

Sota de la creu i de la finestra ja indicades s'hi troba grafiada la degollació de Sant Pau [Fig. 173]. L'Apòstol dels gentils vesteix túnica i mantell que embolcalla el seu cos, presentant resignadament la testa vers el lloc on hi ha el butxí qui, vestint cota de malla des del cap, cobert per helm punxagut i provist de nasal, que li arriba fins gairebé als genolls, el qual amb sa dreta branda una colossal espasa i amb sa esquerra aguanta els cabells o l'extrem del drap que tapava els ulls de l'Apòstol, el qual sembla que té els braços lligats a l'esquena. Al lluny i més cap a la dreta s'hi distingeixen tres figures que contemplen el martiri de Sant Pau. Aquelles llueixen túnica curta i la del davant una mena de triangle damunt del cap [Fig. 174], el que sembla al·ludir a l'emperador Neró i personatges del seguici imperial.

S'ha pogut estudiar encara l'altre absidiol o siga el de la part de l'Evangeli, que per cert ofereix uns tipus iconogràfics no menys interessants que els descrits fins aquí.

En tal absidiol les pintures constitueixen una novetat dintre la nostra iconografia, ja que tracten gràficament del tema de la Invenció i Exaltació de la Santa Creu, tema genuïnament grec i que pot dir-se que sols en terres orientals hi gaudí de una predilecció i de un desplegament enlluernador. A Barberà s'hi exposa amb concisió aquest tema, potser per l'esquifitment del lloc on havia d'esser representat.

(Clixé Mas)

Fig. 172. — CRUCIFIXIÓ DE SANT PERE

Defall de la decoració mural de Barberà

(Clixé Mas)

Fig. 173. — DEGOLLACIÓ DE SANT PAU

Defall de la decoració mural de Barberà

En la part alta de l'absidiol hi trobem desenrotllat simultàniament el tema de la Invenció i Exaltació de la Santa Creu. En el centre de la composició hi apareix la creu gemada o ornada de pedres precioses de color groc, que vol donar una idea de l'or. La forma del

(Clixé Mas)

Fig. 174. — NERÓ ORDENANT EL MARTIRI DE SANT PERE i SANT PAU

senyal de Redempció és la que s'anomena *patada*, o sigui de braços que s'aixamplen en els extrems. La creu està apoiada a terra i arriba fins al Cel, el qual es mostra obert en un fons vermellós, on hi volen dos querubins de cap humà i de grans ales. Del cel, limitat per unes faixes de núvols estilitzats, en descendeix una resplendor damunt de la veneranda senyal de la redempció cristiana. Dos personatges, que deuen esser l'emperador Constantí i Santa Elena, amb ses testes ornades pel nimbe de santetat, sostenen amb llurs mans la creu pel travesser. L'emperador ocupa la part esquerra, vestint túnica curta de color blanc i mantell purpuri fermat sobre l'espatlla dreta. La seva mare Santa Elena va habillada amb llarga túnica grisa i mantell fosc. Els noms CONSTANTINVS i ELENA són ben llegidors prop dels dos personatges, sens que sia visible el mot *sanctus* i *sancta* que confirmi l'expressió de santetat que els atribueix el nimbe.

Completant aquesta decoració, es veuen agenollades, al peu de la Creu i de dimensió més reduïda, tres figures d'homes a la part de Constantí, i tres fembres a prop de Santa Elena, personatges que representen la humanitat que junt amb els àngels adora la creu, que aquí ens apareix gloriosament exaltada.

Devall de la creu, en el que en podríem dir la zona mitgera de la composició, s'hi fa referència a la Invenció del fust sagrat, des del qual Crist regnà al morir.

L'assumpte està extractat i reduit a una sivira, bajart o llit portàtil damunt del qual hi ha un home extès, la qual cosa al·ludeix a la miraculosa curació de un malalt al que es feu tocar les creus del Bon Lladre i del Mal Lladre, sens que experimentés la curació, la qual no faltà indefectiblement a l'aplicar-se-li la Vera Creu de Crist [Fig. 175].

Tant al costat de Constantí com al de Santa Elena hi ha altra figura molt borrosa, que és versemblant que correspongués a Sant Macari, bisbe de Jerusalem al fer-se la santa Invenció, o al seu successor Sant Ciril, qui, segons la tradició, també va intervenir en el faust succés.

Finalment, sota de tot això s'hi troben altres representacions en un estat de conservació tan deplorable que es fa impossible descriure amb certitud. A la banda esquerra s'hi entreveu una figura asseguda en un bancal encoixinat tenint al davant un personatge dret. A l'altre costat s'hi distingeix un fragment de figura acotada o agenollada i restes de una inscripció indesxifrable. Aquí s'ha volgut interpretar el martiri de Sant Ciril qui havia estat jueu i havia recollit la tradició del lloc on jèia enterrada la Vera Creu. Una vegada convertit i fet Bisbe de la ciutat santa, sofrí el martiri per ordre de Julià l'Apóstata. En la part baixa de l'absis hi devia anar l'acostumat vel, del qual no en queda res.[1]

Les pintures de Barberà semblen ja del ple segle XIII i no totes de una sola mà, ja que les dels absidiols potser acusen divers artista, que no tenia pas les facultats del pintor de l'absis central.

Els colors són els de sempre, inclús el blau i el vert.

POLINYÀ.- L'església vella de Polinyà, vora la ciutat de Sabadell, restà com una dependència de l'església nova a la qual estava adossada, havent-se pretingut convertir-la en escola de párvuls en 1919. La vella construcció romànica, de una sola nau, devia haver estat tota ella interiorment pintada, havent-se descobert sota un vulgar arrebossat interessants fragments de decoració policroma en el tester del presbiteri i en

(1) Seguim la descripció que féu el Dr Manuel Trens en la citada GASETA DE LES ARTS

la volta de canó immediata a aquell.[1]

En el centre del mur de l´absis hi devia haver una finestra surmontada de un cercle, en el qual s´hi veien restes de una creu que dividía el conjunt, donant lloc a quatre compartiments, que eren els del costat de l´Evangeli l´Anunciació o Encarnació del Verb i la Visitació de María Santissima a sa cosina Santa Elisabeth, corresponent al costat de l´Epístola la Nativitat del Senyor i l´Anunciació dels pastors.

La volta en el primer tram de la nau presentava restes de una gran auriola amb ondulacions simulant núvols, dintre la qual hi deuria haver una representació del Senyor assegut en soli al voltant del qual, en els quatre espais triangulars, hi devien haver els autre animals simbólics dels Evangelistes, dels quals sols era possible veur´n els de la part de l´Epístola, que eren l´àguila de Sant Joan i el brau de Sant Lluc, portant els corresponents llibres. Entremig d´aquestes dues figuracions evangèliques el pintor hi traçà com tres edificis de fantasiosa arquitectura, tots ells acabats en cuberta apuntada, sobre la qual anava una petita creu, construccions sens dubte representatives de les Esglésies de l´Assia de què parlen els primers capítols del llibre apocalíptic, éssent de creure que a l´altre costat, entre els símbols de Sant Mateu i Sant Marc, hi havien hagut

(1) Ha parlat d´aquestes pintures D. Josep Puig i Cadafalch i també nosaltres arran del seu descubriment. Vegiś ANUARI DE L´INSTITUT D¨ESTUDIS CATALANS any 1915-20 pag. 773-74 i "Pag. Artística de LA VEU DE CATALUNYA nº 492, 14 de Setembre de 1910.

quatre altres edificis per l´estil, amb els quals es completaría el nombre de les set Esglésies, les quals fa al.lusió el citat llibre del Vident de Patmos. Les composicions continuaven pels dos costats d´aquesta, que era la principal, distingint-se bé solament les de la primera part de l´Epístola, de les quals la faixa superior desenrotllava igualment temes de l´Apocalipsis. Al mig hi anava l´Anyell Diví amb els set ulls, mostrant una ferida al pit de la que sortien flames, el qual ostentava amb les potes del davant el llibre dels set segells, en el qual s´hi llegía una inscripció concebuda en aquests termes: AGNUS DEI-QVI ES IMO-LATVS-PRO SALVTE N(ostra) (Fig. 176) Als costats de la simbólica figuració de Crist hi apareixen els set canelobres, amb els ciris cónics, llegint-se també entre ells: SEPTEM CANDELABRA. A un costat i altre s´hi entreveien també dos ángels muntats sobre cavalls de divers color, els quals vestien túnica curta i capa fermada sobre l´espatlla dreta, penjant dels seus braços sengles estoles, fent al.lusió als set àngels dels quals es parla en el capítol VI del mateix sagrat llibre. Sota un d´aquests corcers s´hi distingia un cèrvol perseguit per uns cans (Fig. 177).

Més avall hi havía una franja amb una greca, constituïda per una cinta plegueJada, la qual separava el conjunt del que acabem de donar notícia, de una composició de caràcter histórico i més assequible, en la qual s´hi manifestava Jesucrist presentat al tribunal de Pilat, el qual tenía la dreta alçada i estava en actitud de dirigir alguna pre-

gunta al Redemptor, que era ben coneixedor per son nimbe crucífer, vestint túnica i mantell(Fig.178). En aquesta escena hi figuraven també dos saigs que estaven darrera del Senyor, al qual un d´ells tenia presa la mà dreta, divisant-se prop de la figura del president interrogador altre personatge amb vestidura de malla, helm, broquer i llança.

L´arc toral, que separava aquest primer compartiment de la nau del restant de l´edifici religiós, presentava en sa curva un brot serpentejant amb flors de lis, veient-se en el pilar vertical, també de la part de l´Epístola, una gran figura de benhaurat bisbe, ricament habillat amb apla casulla sobre la qual hi figurava el pali sembrat de creus diagonals personatge que tenía sa dreta en actitud benedictòria i mostrava sa esquerra sobre el pit, sostenint una mena de còdol de difícil interpretació, causant estranyesa que tal representació de un pontífex oferís descalços els seus peus. (Fig. 179).

La decoració mural de Polinyà sembla que hagi de relacionar-se amb la de Barberà, sobretot amb la de l´absidiol dedicat a Sant Pere i Sant Pau, essent possible que siguin degudes a una mateixa mà; ostentant la mateixa gama de colors, corresponent també a ple segle XIII.

BIGUES.- En la porta, de timpá semicircular espaiat inferiorment per una llin llinda sense cap mena de treball, es veuen en l´església dedicada a Sant Pere, que primitivament s´obria vers la part de mig dia i avui es aparedada, uns indicis de decoració mural molt esborrada.En ella s´hi regoneix en color vermell l´Ar